

Osipanje devojčica iz obrazovnog sistema u Republici Srbiji

Izdavač: Beogradska otvorena škola

Bulevar oslobođenja 177, Beograd

Telefon: +381 11 3065 800

Internet stranica: www.bos.rs

U ime izdavača: Vesna Đukić

Autor: Aleksandar Bogdanović

Godina izdanja: 2025.

Ovaj dokument je izrađen uz podršku regionalnog projekta SMART Balkan – Civilno društvo za povezan Zapadni Balkan kojeg implementira Centar za promociju civilnog društva (CPCD), Center for Research and Policy Making (CRPM) i Institute for Democracy and Mediation (IDM) a finansijski podržava Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost Beogradske otvorene škole i ne odražava nužno stavove Centra za promociju civilnog društva, Center for Research and Policy Making (CRPM), Institute for Democracy and Mediation i Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Norveške.

Sadržaj:

Sažetak	5
1. Uvod	7
2. Predmet istraživanja	8
3. Metodologija	11
4. Strateški i pravni okvir	11
5. Pregled postojećih podataka o osipanju sa stanovišta roda, etničke pripadnosti, tipa naselja i doprinosa organizacija civilnog društva	14
6. Rezultati intervjua	16
6.1. Identifikovani faktori rizika	16
6.2. Prakse osnovnih i srednjih škola za sprečavanje osipanja	22
6.3. Prakse organizacija civilnog društva za sprečavanje osipanja	27
Literatura	32
Aneksi	35

Lista skraćenica

OCD - Organizacije civilnog društva

BOŠ - Beogradska otvorena škola

RNŠ - Rano napuštanje školovanja

IOP - Individualni obrazovni plan

MICS - Istraživanje višestrukih pokazatelja

Sažetak

Osipanje učenika/ca iz obrazovnog sistema je relativno novi predmet interesovanja domaćih donosilaca odluka i drugih aktera uključenih u kreiranje obrazovnih i srodnih politika. Ovaj društveni izazov je došao u središte pažnje prvenstveno pod uticajem agende Evropske unije u prethodnoj deceniji, iako je bio prisutan u svakodnevnoj obrazovnoj praksi u Srbiji. Reč je o složenoj društvenoj pojavi čiji uzroci leže u višeslojnoj i dugotrajnoj interakciji različitih faktora iz neposrednog i šireg društvenog okruženja. Posledice ne pogađaju samo pojedinca, već i njegovu porodicu i društvo koje je kroz javne politike prinuđeno da ulaže dodatne resurse u ublažavanje negativnih efekata.

Dosadašnja istraživanja osipanja dece u Srbiji pružila su brojne uvide u različite dimenzije ove pojave, ali i dalje postoje nedovoljno istraženi aspekti. Predmet ovog istraživanja je na osipanju devojčica jer dosadašnji nalazi ukazuju da su one u potencijalno većem riziku od osipanja, naročito u romskim zajednicama, a moguće i u vangradskim sredinama, ali da izostaju prilagođeni rodno osetljivi mehanizmi javnih politika. Otuda je ovo istraživanje bilo fokusirano na identifikaciju faktora rizika koji utiču na osipanje devojčica iz obrazovnog sistema, kao i praksu škola i OCD kao aktere u sprečavanju njihovog osipanja. Istraživanje je kvalitativno i podaci su prikupljeni primenom tzv. desk istraživanja (pregled literature i relevantnih dokumenata) i polustrukturiranog intervjua sa predstavnicima škola i OCD-a. Na taj način je omogućena identifikacija i dublje razumevanje formalizovanih institucionalnih i kontekstualnih praksi koji oblikuju pristupe osipanju devojčica.

Istraživanje je potvrdilo da su devojčice iz romske zajednice posebno izložene riziku osipanja iz obrazovnog sistema. Ključni faktori rizika su siromaštvo i nestimulativno porodično okruženje, koje karakteriše niska prioritizacija obrazovanja i nedovoljan kulturni kapital. Naročito utiče vrednosni sistem porodice ukorenjen u patrijarhalnim normama sa unapred određenom rodnom ulogom žene koja se od detinjstva priprema za udaju. Pritom, ostaje otvoreno pitanje da li je rana udaja faktor rizika ili zapravo posledica udruženog delovanja pomenutih, kao i drugih faktora, poput nepodržavajućeg školskog okruženja i nedovoljno efektnog odgovora nadležnih institucija jer je utvrđeno da ne postoji odgovarajuća sistemaska reakcija, već je sve zasnovano na motivaciji pojedinaca unutar ovih institucija. Sa druge strane nije od manjeg značaja ni uzrast devojčice, kao individualni faktor rizika, imajući u vidu da se pojava rane udaje obično dešava u periodu adolescencije. Otuda je rad sa porodicom ključ za uspešno nošenje sa ovim izazovom, dok su dometi drugih aktera ograničeni, pre svega, škola i OCD-a u kontekstu ovog istraživanja. Nije prikupljeno dovoljno podataka koji bi ukazali da je tip naselja faktor rizika od velikog uticaja na ovu specifičnu grupu.

Postoji niz institucionalizovanih mehanizama koje osnovne i srednje škole primenjuju u svojoj praksi sprečavanja osipanja, što kroz formalizovane interne procedure, što kroz saradnju sa spoljnim akterima poput drugih institucija i OCD. To su mehanizmi identifikacije učenika u riziku od osipanja, izrade prilagođenog plana prevencije osipanja, pružanja dodatne podrške učenicima/cama u riziku u vidu dopunske nastave, mentorske podrške, uključivanje u vannastavne aktivnosti, obezbeđivanja materijalne podrške i raznim oblicima saradnje sa porodicom, drugim institucijama, školama i OCD.

U praksi ovi mehanizmi se sprovode bez značajnije rodne diferencijacije, ali zahvaljujući inicijativama OCD-a, primenjuju se prilagođeni postojeći mehanizmi (npr. radionice sa majkama i devojčicama, zajedničkih nastupa prema institucijama i sl.) koji posebno targetiraju izazove napuštanja obrazovanja sa kojima se suočavaju devojčice iz romske populacije.

Ne postoji saglasnost u vezi sa opravdanošću uvođenja posebnih formalizovanih mehanizama usmerenih isključivo na devojčice, već je prepoznata potreba za nešto širim rodno senzitivnim pristupom u samoj nastavi ili u okviru već postojećih drugih mehanizama s obzirom na specifične rizike s kojima se devojčice suočavaju, što ukazuje da je, pored dugoročnog rada na osnaživanju samih romskih porodica i devojčica, neophodno dodatno osveščivanje i drugih aktera u prevenciji osipanja devojčica iz obrazovanja.

1. Uvod

Beogradska otvorena škola (BOŠ) već duži niz godina jača kapacitete organizacija civilnog društva (OCD) u različitim oblastima. U svrhu osnaživanja OCD-a za učešće u održivoj podršci sprečavanju osipanja dece iz sistema obrazovanja među učenicama iz ruralnih područja sprovodi projekat *Zajedno u obrazovanju: Podrška učenicama iz ruralnih područja*. Projektna intervencija se realizuje u okviru regionalnog projekta *SMART Balkan - Civilno društvo za povezan Zapadni Balkan* koji sprovodi Centar za promociju civilnog društva (CPCD), Center for Research and Policy Making (CRPM) i Institute for Democracy and Mediation (IDM), a finansijski podržava Ministarstvo spoljnih poslova Kraljevine Norveške.

Publikacija je nastala kao rezultat istraživačkog procesa pokrenutog radi dubljeg uvida u postojeće prakse sprečavanja osipanja devojčica iz obrazovnog sistema u Republici Srbiji. Nalazi istraživanja su osnova za definisanje šireg uključivanja i jačanja kapaciteta OCD-a za rad u ovoj oblasti.

U prvom delu publikacije je predstavljen predmet istraživanja, a zatim objašnjen metodološki pristup i njegova ograničenja. Zatim je dat pregled strateškog i pravnog okvira relevantnog za sprečavanje osipanja, kao i osvrt na deo dosadašnjih istraživanja u ovoj oblasti. Najveći deo publikacije zauzima detaljno objašnjenje toka istraživanja sa nalazima u pogledu faktora rizika osipanja sa fokusom na devojčice i prakse škola i OCD u sprečavanju istog. U završnom delu su dati su zaključci.

Autor, zajedno sa projektnim timom koji je učestvovao u realizaciji istraživanja, se posebno zahvaljuje Jeleni Žunić Cicvarić (Užički centar za prava deteta), Ivanu Đorđeviću (Etnografski institut Srpske akademije nauka i umetnosti) i Mirjani Džuverović (Mreža organizacija za decu Srbije) za doprinos u razvoju metodologije i posredovanje prilikom uspostavljanja inicijalnih kontakata sa učesnicima i učesnicama intervju.

2. Predmet istraživanja

Osipanje (*eng. drop-out*) podrazumeva prekid školovanja učenika/ca pre dobijanja odgovarajuće diplome ili svedočanstva.¹ Ne postoji opšteprihvaćena definicija osipanja već se one međusobno razlikuju u zavisnosti od uključivanja elementa poput: obuhvata dece koja se nisu ni upisala u školu, nastavka školovanja nakon zakonski obavezujućeg, povremenih prekida obrazovanja i sl.

Pored toga, važno je ukazati na razliku osipanja u odnosu na "rano napuštanje obrazovanja" (RNŠ - *eng. early school leaving*) budući da je ovaj termin postoji u dokumentima javnih politika Srbije i, sa druge strane, omogućava uporedivost podataka sa Evropskom unijom. Po definiciji prihvaćenoj u Evropskoj uniji, RNŠ se odnosi na osobe uzrasta od 18 do 24 godine koje su stekle samo niže srednje obrazovanje (manje od dve godine srednjoškolskog obrazovanja) ili ispod tog nivoa obrazovanja i koje više ne učestvuju u procesima obrazovanja ili obuka.² Oba termina su povezana jer osipanje učenika iz obrazovnog sistema doprinosi RNŠ.³ **Stoga je potrebno uticati na smanjenje osipanja, kako ne bi došlo do RNŠ.**⁴ RNŠ nije uzet u obzir u ovom istraživanju već osipanje koje se isključivo odnosi na prekid obaveznog (osnovnog) i započetog srednjoškolskog obrazovanja učenika do 18 godina starosti.

Osipanje učenika/ca iz obrazovnog sistema je ozbiljan individualni, porodični, obrazovni i socijalni problem⁵ sa dugoročnim i dalekosežnim posledicama. Pojedince i njihovo bliže okruženje dovodi u neravnotežan društveni položaj usled smanjenih šansi na tržištu rada (slabije plaćeni poslovi, nezaposlenost) i smanjenih mogućnosti za unapređenje kvaliteta života (veći rizik od siromaštva i socijalne isključenosti). Na nivou države i društva je izgubljeni resurs u smislu ljudskog kapitala, generator društvene nejednakosti i mogući izazov na koji treba usmeriti odgovarajuće sektorske politike i javne resurse (socijalna zaštita i sl.).

Dosadašnja istraživanja i objavljeni izveštaji u Srbiji ukazuju da su učenici/ce iz osetljivih grupa u najvećem riziku od osipanja. Pre svega, deca iz romske zajednice i siromašnih domaćinstava.⁶ U manjoj meri se pominju deca izbeglice i migranti, deca sa smetnjama u razvoju, kao i devojčice.

¹ Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, *Uputstvo za sprečavanje ranog napuštanja obrazovanja sa preporukama i predlozima mera za prevenciju osipanja*, april 2021, 3. Pristupljeno 10. 4. 2025.
<https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/2022/01/20210401-Dokument-UputstvoZaSprecavanjeRanogNapustanja.pdf>.

² Zaklina Veselinović et al., *Priručnik za škole – planiranje, sprovođenje i praćenje mera za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema* (Centar za obrazovne politike, 2016), 17. Pristupljeno 10. 4. 2025.
https://www.cep.edu.rs/public/Prirucnik_za_sprecavanje_osipanja_ucenika2.pdf.

³ Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, *Uputstvo za sprečavanje ranog napuštanja obrazovanja sa preporukama i predlozima mera za prevenciju osipanja*, 3.

⁴ *Ibid.*

⁵ Nataša Simić i Ksenija Krstić, "School factors related to dropout from primary and secondary education in Serbia – a qualitative research" u *Psihološka istraživanja*, Vol. XX (1) 2017, 52.
<https://reff.f.bg.ac.rs/handle/123456789/2292?locale-attribute=en>

⁶ UNICEF Beograd, *Statistički rezime: Srbija istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece 2019. i Srbija – romska naselja istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece 2019, 2020, 32*. Pristupljeno 19.5. 2025.
<https://www.unicef.org/srbia/media/16296/file/Statisti%C4%8Dki%20rezime%20-%20Istra%C5%BEivanje%20vi%C5%A1estrukih%20pokazatelja%20za%202019.%20ogodinu%20.pdf>

Ne postoji jedan izdvojeni faktor koji utiče na osipanje, već je reč o složenom i dugotrajnom delovanju više njih.⁷ Radi lakšeg proučavanja, objašnjenja i osmišljavanja adekvatnih mera prevencije i intervencije uobičajena klasifikacija prepoznaje: *individualne, porodične, školske i šire sistemske faktore*⁸. Kada je reč o Srbiji, dosadašnja istraživanja daju relevantan uvid u faktore rizika, iako nisu u potpunosti istraženi svi mogući uzročnici koji se mogu javiti u praksi u pogledu specifičnih društvenih grupa. Među individualnim faktorima, koji se dovode u vezu sa karakteristikama ličnosti, utvrđen je uticaj poteškoća u učenju, slabe motivacije za učenje i školovanje, impulsivne ličnosti i problema u ponašanju (tuče, krađe i zloupotreba droga)⁹. Pored navedenih, identifikovani su još maloletnička trudnoća, kao i preuzimanje uloge roditelja¹⁰ (tj. brige o članovima porodice) naročito u porodicama sa nižim socijalno-ekonomskim statusom. Upravo se nepovoljna socijalno-ekonomska situacija porodice dovodi u vezu sa svim drugim faktorima jer su u njima članovi više usmereni na zadovoljenje bazičnih potreba i osmišljavanje različitih strategija preživljavanja (migracije, sezonski rad i sl.) nego na obrazovanje i vaspitanje. Još se kao faktori uticaja iz porodice navode: struktura porodice, odnosi i atmosfera u porodici, nivo obrazovanja roditelja, (ne)postojanje stimulativnih alata u porodici za podršku intelektualnom razvoju deteta i njegovom školovanju, vrednovanje obrazovanja u porodici i obrazovne aspiracije roditelja.¹¹ Među školskim faktorima najveći uticaj na osipanje učenika imaju: nizak kvalitet (individualizacija) nastave, nedostatak emocionalne podrške i podrške u učenju, i nedostatak pozitivnih odnosa nastavnik-učenik.¹² Istovremeno je ukazano da je učešće roditelja i učenika resurs koji nije dovoljno iskorišćen u prevenciji osipanja.¹³ Konačno, kada je reč o uticaju širih faktora, tj. geografskih karakteristika, tipu naselja, društvenih normi, ekonomske razvijenosti, delotvornosti javnih politika i sl., u Srbiji je uočena veza sa ekonomskom razvijenošću u smislu većeg osipanja u manje razvijenim delovima države¹⁴.

⁷ Videti u: Nataša Simić i Ksenija Krstić, "School factors related to dropout from primary and secondary education in Serbia

– a qualitative research", 52; Vitomir Jovanović et al., *Kako do škole društvene brige - studija o efektima mera prevencije i intervencije za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije* (Centar za obrazovne politike, 2016), 42. Pristupljeno 10. 4. 2025.

https://www.unicef.org/serbia/sites/unicef.org.serbia/files/2018-05/Kako_do_skole_drustvene_brige.pdf; Jasminka Čekić Marković et al., "Developing a Model for Dropout Prevention and Intervention in Primary and Secondary Schools in Serbia: Assessing the Model's Effectiveness", u *Psihološka istraživanja*, Vol. XX (1) 2017: 147. Pristupljeno 10. 4. 2025. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-7379/2017/0352-73791701145M.pdf>;

Ksenija Krstić, Ivana Stepanović Ilić i Marina Videnović, "Student dropout in primary and secondary education in the Republic of Serbia", *Psihološka istraživanja*, Vol. XX (1) 2017: 32. Pristupljeno 10. 4. 2025. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-7379/2017/0352-73791701027K.pdf>

⁸ Krstić, Stepanović Ilić i Videnović, "Student dropout in primary and secondary education in the Republic of Serbia", 32.

⁹ Ljiljana Lazarević, Marina Videnović i Ivana Stepanović Ilić, "Individual risk factors for dropout from school: Case study from Serbia" (Rad predstavljen na ECER conference 2014: The Past, the Present and Future of Educational Research in Europe, Porto, septembar 2014), citirano u Krstić, Stepanović Ilić i Videnović, "Student dropout in primary and secondary education in the Republic of Serbia", 34.

¹⁰ Marina Videnović i Ljiljana B. Lazarević, "Familial and individual reasons for student dropout: schools' perception" u *Psihološka istraživanja*, Vol. XX (1) 2017: 71. Pristupljeno 13. 5. 2025. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-7379/2017/0352-73791701071V.pdf>

¹¹ Ksenija Krstić, Ivana Stepanović Ilić i Marina Videnović, "Student dropout in primary and secondary education in the Republic of Serbia", 35.

¹² Nataša Simić i Ksenija Krstić, "School factors related to dropout from primary and secondary education in Serbia – a qualitative research", 70.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Nataša Simić i Ksenija Krstić, "School factors related to dropout from primary and secondary education in Serbia

U takvim regionima još je uočen *nedostatak usklađenosti između obrazovnih profila i potreba tržišta rada, nedostatak profesionalne orijentacije u školama, odlazak roditelja na rad u inostranstvo*¹⁵. Dalje, kao faktori identifikovani su nepreciznost i neusklađenost zakona relevantnih sa ovu oblast, nedovoljna koordinacija nacionalnih institucija i problemi sa podacima i procenom efekata primenjenih mera.¹⁶ Posebno se ukazuje na činjenicu da na lokalnom nivou *sistem koji je uspostavljen*¹⁷ *radi pokretanja intervencije često ne funkcioniše u slučajevima dece iz vulnerabilnih grupa*, naročito kada su u pitanju rani brakovi, sezonske migracije i odlasci u inostranstvo, odnosno da postoji izvesan vid tolerancije pravdan altruističkim motivima ili običajnim pravom.¹⁸

Međutim, pojedinim aspektima osipanja nije dat dovoljan značaj, iako su identifikovani i u određenoj meri opisani. Time nije iskorišćen potencijal da se doprinese potpunijem sagledavanju osipanja i eventualnom definisanju novih pristupa u praksi i javnim politikama. Otuda istraživanje posmatra osipanje, pre svega, kroz prizmu roda, zatim tipa naselja (urbano – ostala) i etničke pripadnosti. Takođe, detaljnije obrađuje praksu OCD kao aktera u sprečavanju osipanja.

Svrha istraživanja je da se stekne dublji uvid u postojeće prakse sprečavanja osipanja devojčica iz obrazovnog sistema u Republici Srbiji. Konkretni zadaci istraživanja su:

1. Utvrditi dominantne faktore rizika koji utiču na osipanje devojčica iz obrazovnog sistema.
2. Identifikovati postojeće prakse osnovnih i srednjih škola za sprečavanje osipanja devojčica iz obrazovnog sistema.
3. Identifikovati prakse organizacija civilnog društva za sprečavanje osipanja devojčica iz obrazovnog sistema
4. Utvrditi zastupljenost tipa naselja i etničke pripadnosti (kao ličnog svojstva devojčica) među faktorima rizika i praksama u školama i organizacijama civilnog društva.

– a qualitative research", 37; Ivana Stepanović Ilić, Ljiljana B. Lazarević, Nataša Krstić, „Social factors outside of family and school related to student dropout" u u *Psihološka istraživanja*, Vol. XX (1) 2017: 101. Pristupljeno 14.5. 2025. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-7379/2017/0352-73791701089S.pdf>

¹⁵ Ivana Stepanović Ilić, Ljiljana B. Lazarević, Nataša Krstić, „Social factors outside of family and school related to student dropout", 100.

¹⁶ Ivana Stepanović Ilić, Ljiljana B. Lazarević, Nataša Krstić, „Social factors outside of family and school related to student dropout", 100. U vezi sa izazovima statističkog praćenja videti još u: Užički centar za prava deteta, *Izveštaj o ostvarivanju prava deteta u obrazovnom sistemu sa posebnim usmerenjem na decu iz osetljivih grupa*, 2024, 12. Pristupljeno 5. 4. 2025. https://ucpd.rs/wp-content/uploads/2024/01/izvestaj-istrazivanje-final-09.01.24-1-compressed_compressed.pdf

¹⁷ Odnosi se na saradnju škola i nadležnih lokalnih institucija (prim. aut.).

¹⁸ Žarko Šunderić ur., *Sprečavanje ranog napuštanja obrazovanja: model multisektorskog sistema ranog upozoravanja u zajednici za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema*, Centar za socijalnu politiku, 2018, 38. Pristupljeno 10.4. 2025. https://csp.org.rs/sr/assets/publications/files/CSP-Sprečavanje_ranog_napustanja_obrazovanja.pdf U praksi je zabeleženo propuštanje javnih institucija da pokrenu formalne procedure kako ne bi učenici bili disciplinski kažnjeni, a porodica izgubila socijalnu pomoć ili situacije kada se unapred odustaje zbog uverenja da je rani brak tradicija u romskoj zajednici (prim. aut.).

3. Metodologija

Istraživački proces je podrazumevao upotrebu metoda desk istraživanja (pregled literature) i polustrukturiranog intervjua. Desk istraživanje se sastojalo od analize sadržaja relevantnih dokumenata (istraživanja, studija, publikacija), dok su primarni kvalitativni podaci prikupljeni individualnim onlajn intervjuima. Audio-snimci intervjua su transkribovani uz pomoć alata veštačke inteligencije (NotebookLM) i dobijeni materijal je analiziran tradicionalnim alatima za kvalitativnu obradu podataka (MAXQDA). Pojedini pasusi u tekstu su stilizovani uz korišćenje alata veštačke inteligencije.

Uzorak u sprovođenju intervjua je namerni i obuhvatio je: 1) predstavnike/ce sedam osnovnih i srednjih škola (osoblje škole: direktori/ke, profesori/ke, pedagozi i pedagoški asistenti, i u jednom slučaju penzionisanu pedagoškinju sa višegodišnjim iskustvom rada u obrazovanju u ovoj oblasti) koje su se suočile sa izazovom osipanja dece. Škole obuhvataju sve statističke regione Srbije izuzev Beograda, 2) predstavnike/ce osam OCD-a koji se bave temom osipanja dece iz obrazovanja (OCD usmereni ka temama prava dece, romske populacije ili ženskim prava). Obuhvat OCD-a po metodama rada uključuje one koje se bave istraživanjima i sistemskim pitanjima (javnim politikama), kao i one koji rade neposredno sa korisnicima/cama. Prvo su sprovedeni intervjui sa predstavnicima OCD-a kako bi se tehnikom preporuka (*eng. snowballing*) došlo do škola koje se susreću sa izazovom osipanja dece.

Ograničenja se odnose na metodološke okvire istraživanja u čijoj osnovi je bio finansijski i vremenski okvir projektne intervencije. Prikupljanje podataka je sprovedeno u veoma kratkom vremenskom periodu od aprila do maja 2025. godine i, pre svega, je podrazumevalo prikupljanje i obradu kvalitativnih podataka. Predstavljeni kvantitativni podaci su sekundarni, prikupljeni i obrađeni pregledom dostupne literature. Pretpostavka je da bi duži vremenski period i kombinacija kvantitativnih i kvalitativnih podataka obezbedila validnije nalaze. Drugo, nisu obuhvaćena mišljenja pojedinih aktera relevantnih za oblast sprečavanja osipanja dece: predstavnika jedinica lokalne samouprave, relevantnih organa centralne javne vlasti i što je najvažnije, roditelja i dece (u ovom slučaju devojčica iz specifičnih tipova naselja). Treće, uzorak škola je mali jer su intervjuisani predstavnici i predstavnice sedam obrazovnih institucija iz različitih krajeva Srbije. Konačno, u teritorijalnom obuhvatu škola nema statističkih regiona Kosova i Metohije i Beograda.

4. Strateški i pravni okvir

Obavezno školovanje u Srbiji traje devet godina. Obuhvata obavezni pripremni predškolski program (od 2006.), četiri godine prvog ciklusa (prvi, drugi, treći i četvrti razred osnovne škole) i četiri godine drugog ciklusa (peti, šesti, sedmi i osmi razred osnovne škole). Srednjoškolsko obrazovanje nije obavezno.

Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine predviđa mere i aktivnosti usmerene na unapređenje dostupnosti, pravednosti i otvorenosti douniverzitetskog obrazovanja i vaspitanja. To obuhvata: *obezbeđivanje pedagoških asistenata gde god je to potrebno, odnosno razvijanje i jačanje mreže pedagoških asistenata u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama prema analizi potreba u odnosu na broj dece i učenika kojima je potrebna dodatna podrška; uvođenje obaveznosti identifikovanja učenika pod rizikom od osipanja i pružanje podrške identifikovanim učenicima, kao i obučavanje*

nastavnika za sprovođenje tih aktivnosti; uspostavljanje procedura saradnje između školskih uprava i škola zarad praćenja učenika čije porodice učestvuju u internim sezonskim migracijama i uspostavljanje procedura za obezbeđivanje školovanja tokom privremenog boravka učenika u drugoj sredini; razvijanje novih kriterijuma dodele stipendija koji ponderišu socio-ekonomski status, manje zastupljen pol, pripadnost osetljivim društvenim grupama itd. većim koeficijentom u odnosu na kriterijum postignuća što treba da dovede do izmena i dopuna Zakona o učeničkom i studentskom standardu i uvođenja posebnih/afirmativnih mera. Unapređivanjem učeničkog standarda obezbeđivaće se dodatni uslovi za dostupnije i kvalitetnije obrazovanje i vaspitanje za učenike srednjih škola, koji svoje školovanje nastavljaju van mesta svog boravka¹⁹.

Akcionni plan za period od 2023 do 2026. predviđa kao aktivnost *unapređenje kompetencija nastavnika za prepoznavanje učenika pod rizikom od osipanja i za pružanje podrške ovim učenicima uključujući smanjenje stereotipa, predrasuda i diskriminacije, rodno osetljiva i znanja o specifičnosti osetljivih društvenih grupa²⁰*, poverivši ovu aktivnost Ministarstvu prosvete i partnerima: Ministarstvu omladine i turizma, Poverenici za zaštitu ravnopravnosti i OCD-u.

Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine, takođe, sadrži niz mera za povećanje obuhvata i smanjenje osipanje u douniverzitetskom obrazovanju²¹.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja predviđa da se u ostvarivanju principa sistema obrazovanja i vaspitanja, između ostalog, *posebna pažnja posvećuje smanjenju stope napuštanja sistema obrazovanja i vaspitanja, posebno lica iz socijalno ugroženih kategorija stanovništva i nerazvijenih područja, lica sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i drugih lica sa specifičnim teškoćama u učenju i podršci njihovom ponovnom uključenju u sistem, u skladu sa principima inkluzivnog i interkulturalnog obrazovanja i vaspitanja²²*. Nacionalni prosvetni savet ima obavezu da daje predloge za smanjenje stope osipanja i ranog napuštanja obrazovnog sistema i utvrđuje predloge mera za nastavak obrazovanja dece i učenika koji su napustili sistem²³.

¹⁹ Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, *Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine*, Službeni glasnik Republike Srbije, 63/2021, 71 – 72. Pristupljeno 21.5.2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/63/1/reg>

²⁰ Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, *Akcionni plan za period od 2023. do 2026. godine za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine*, Službeni glasnik Republike Srbije, 96/2023-39, 45. Pristupljeno 21. 5. 2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/drugiakt/2023/96/1>

²¹ Više videti u: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog, *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine*, Službeni glasnik Republike Srbije, 23/2022, 41 – 43. Pristupljeno 21.5. 2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/23/1>

²² *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, Službeni glasnik Republike Srbije, 88/2017-3, 27/2018-3 (dr. zakon), 27/2018-22 (dr.zakon), 10/2019-5, 6/2020-20, 129/2021-9, 92/2023-332, 19/2025-6, čl.7. Pristupljeno 21. 5. 2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2017/88/1/reg>

²³ *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, Službeni glasnik Republike Srbije, 88/2017-3, 27/2018-3 (dr. zakon), 27/2018-22 (dr.zakon), 10/2019-5, 6/2020-20, 129/2021-9, 92/2023-332, 19/2025-6, čl. 34. Pristupljeno 21. 5. 2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2017/88/1/reg>

Takođe, na osnovu Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju i Zakona o srednjem obrazovanju i vaspitanju škole imaju obavezu da u školskom razvojnom planu planiraju mere za prevenciju osipanja, da ih realizuju i prate.²⁴

Međutim, zakonske odredbe ne određuju bliže koje su to mere prevencije koje je potrebno preduzeti. Da bi se zaposleni u obrazovanju osnažili da prepoznaju učenike u riziku od osipanja i da im pruže adekvatnu podršku, izrađen je program obuke za ranu identifikaciju i sprečavanje osipanja učenika i urađeni su priručnici za škole. Pored toga, Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja sačinio je *Uputstvo za sprečavanje ranog napuštanja obrazovanja sa preporukama i predlozima mera za prevenciju osipanja*, koje je u junu 2021. godine podeljeno i predstavljeno srednjim školama i regionalnim školskim upravama.

Postoji više mehanizama koji mogu neposredno ili indirektno uticati na sprečavanje osipanja. Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje prava na individualni obrazovni plan (IOP), njegovu primenu i vrednovanje sadrži elemente koji za pojedinačnog učenika predviđa plan tranzicije (plan podrške detetu i učeniku pri uključivanju u obrazovanje, pri prelasku na drugi nivo obrazovanja ili pri prelasku u drugu obrazovnu ustanovu), kao i plan prevencije ranog napuštanja obrazovanja za decu i učenike u riziku od ranog napuštanja škole.²⁵ Pored toga, prisutni su pedagoški asistenti, pomoć pri učenju (mentorisanje), obezbeđivanje prevoza do škole, besplatnih obroka i udžbenika, kao i različite afirmativne mere (npr. stipendije i sl.).

Konačno, za potrebe praćenja osipanja su neophodni podaci što je povereno Republičkom zavodu za statistiku, a dosta se očekuje od uvođenja Jedinstvenog informacionog sistema prosvete. Važan izvor podataka je periodično sprovođenje istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS) budući da daje detaljnije uvide stanja osetljivih grupa, naročito romske populacije.

²⁴ Jelena Paunović, ur., *Izveštaj o stanju prava deteta u Republici Srbiji 2017-2023*, Centar za prava deteta, 2023, 74. Pristupljeno 15.5. 2025. <https://zadecu.org/wp-content/uploads/2024/03/izvestaj-prava-deteta-2017-2023-compressed-1.pdf>

²⁵ Jelena Paunović, ur., *Izveštaj o stanju prava deteta u Republici Srbiji 2017-2023*, Centar za prava deteta, 2023, 74.

5. Pregled postojećih podataka o osipanju sa stanovišta roda, etničke pripadnosti, tipa naselja i doprinosa organizacija civilnog društva

Dostupni podaci ukazuju na vezu između roda i etničke pripadnosti u osipanju dece u Srbiji, pri čemu su devojčice iz romskih zajednica posebno izložene riziku. Generalno posmatrano, rodni jaz u obrazovanju se javlja u pripremnom predškolskom programu, da bi se smanjio tokom osmogodišnjeg obrazovanja i ponovo javio u srednjoškolskom obrazovanju.²⁶ U okviru romske zajednice prisutne su specifičnosti koje ukazuju na relativno povoljniji položaj dečaka.

Naime, stopa pohađanja pripremnog predškolskog programa u opštoj populaciji iznosi 93% sa prisutnim rodnim jazom od 90% devojčica naspram 96% dečaka, dok je niža među decom iz romskih naselja (77%), sa statistički značajnom razlikom između devojčica i dečaka (71% naspram 84%).²⁷

Osnovno obrazovanje je obavezno, tako da su razlozi roditelja za drugačije shvatanje važnosti obrazovanja za dečake i devojčice nadjačani obavezom da se deca upišu u osnovnu školu i da se vodi računa o tome da je ona redovno pohađaju i završavaju. Stoga ne iznenađuje visoka neto stopa pohađanja i za devojčice i za dečake (99 i 100 procenata), bez rodni razlika. Stopa završavanja osnovne škole je takođe visoka, bez rodni razlika u opštoj populaciji dece (100 procenata i za devojčice i za dečake). Međutim, kod dece iz romskih naselja ukupno pohađanje i završavanje osnovne škole je mnogo niže. Neto stopa pohađanja osnovne škole je malo veća za dečake nego za devojčice (93 procenata naspram 91 procenat). Razlika između devojčica i dečaka je značajna u pogledu bruto stope upisa u poslednji razred osnovne škole (53 procenata za devojčice i 71 procenat za dečake), što ukazuje na to da romske devojčice napuštaju osnovno obrazovanje neposredno pre njegovog završetka. Rodne razlike ne postoje u pogledu stope završavanja osnovne škole, koja iznosi 64 procenata i za devojčice i za dečake.²⁸

Tranzicioni period, odnosno prelazak iz osnovne u srednju školu, predstavlja posebno osetljivu fazu u kojoj je rizik od osipanja učenika povećan, s obzirom na neobaveznost srednjoškolskog obrazovanja i prisustvo drugih faktora koji mogu dovesti do trajnog napuštanja školovanja. Ovde, takođe, postoje razlike između opšte populacije i romske zajednice. Kod opšte populacije postoji visoka stopa prelaska dece u srednju školu (95%) bez značajnih rodni razlika (96% za devojčice i 94% za dečake) što nije slučaj sa romskom zajednicom kod koje beleži nižu stopu prelaska dece (55%) sa rodnim razlikama u korist dečaka (62% naspram 47% devojčica). Stopa pohađanja srednje škole je viša među decom iz opšte populacije, bez značajnih rodni razlika (neto stopa pohađanja iznosi 93% za devojčice i 95% za dečake), koje ne postoje ni kod stope završavanja srednje škole (97% devojčica i 98% dečaka). Stope pohađanja i završavanja srednje škole u romskoj zajednici su mnogo niže, a u isto vreme postoje rodne razlike, što ukazuje na rano isključivanje romskih devojčica iz obrazovanja.

²⁶ Unicef u Srbiji, *Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz istraživanja MICS6*, 2022, 5. Pristupljeno 19.5. 2025.

<https://www.unicef.org/serbia/media/24866/file/Preuzmite%20publikaciju%20na%20srpskom%20jeziku.pdf>

²⁷ Unicef u Srbiji, *Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz istraživanja MICS6*, 2022, 21.

²⁸ Unicef u Srbiji, *Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz istraživanja MICS6*, 2022, 22.

Neto stopa pohađanja srednje škole iznosi 30% za dečake i 27% za devojčice, dok stopa završavanja srednje škole iznosi 69% za dečake i 62% za devojčice.²⁹

Rana udaja posebno pogađa devojčice, a naročito one iz romske zajednice. Svaka treća (34%) žena starosti 15–19 godina iz romskih naselja trenutno je udata ili živi u vanbračnoj zajednici (u opštoj populaciji 6%).³⁰ Preko polovine (56%) romskih žena starosti 20–24 godine su se prvi put udale ili su počele da žive u vanbračnoj zajednici pre navršene 18 godine, odnosno 16% pre navršenih 15 godina, što je znatna razlika u odnosu na opštu populaciju (pre 18 – 6%, pre 15 – 1%)³¹, mada ovi podaci ukazuju na trend poboljšanja³².

Pored rane udaje, život u vangradskim područjima, među najsiromašnijim porodicama sa niskim obrazovanjem majke, takođe izlaže devojčice riziku od osipanja. Kontekstualno posmatrano, ruralna područja odlikuje slabo razvijena infrastruktura, manja dostupnost predškolskog i osnovnog, a naročito srednjeg obrazovanja³³, manje prilike za neformalno obrazovanje i sportske aktivnosti, niži stepen obrazovanja stanovništva i samim tim manji kulturni kapital porodice, kao i pretežno drugačija struktura porodice (višečlana) što sve zajedno stvara uslove za nepovoljnije obrazovne ishode, pa i osipanje dece. Podaci o osipanju dece pokazuju da nema primetnih razlika u odnosu na tip područja i pol u opštoj populaciji dece u osnovnom obrazovanju. Razlike nastaju u srednjoškolskom obrazovanju gde je veća verovatnoća da deca iz vangradskih područja ispadnu iz obrazovnog procesa bez obzira na pol.³⁴ Kod dece iz romskih naselja u osnovnom i srednjem obrazovanju postoji znatno veća verovatnoća da će biti van sistema obrazovanja. U višim razredima osnovne škole ima manje devojčica nego dečaka, a postoje i razlike po mestu stanovanja. Dečaci koji žive u urbanim područjima imaju niže stope pohađanja škole nego u drugim tipovima naselja, što govori da urbani centri nose rizik po obrazovanje romskih dečaka.³⁵ U srednjem obrazovanju ne postoje značajne razlike po tipu naselja.³⁶

²⁹ Unicef u Srbiji, *Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz istraživanja MICS6*, 2022, 27.

³⁰ UNICEF Beograd, *Statistički rezime: Srbija istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece 2019. i Srbija – romska naselja istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece 2019, 2020*, (rezime XIX).

³¹ UNICEF Beograd, *Statistički rezime: Srbija istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece 2019. i Srbija – romska naselja istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece 2019, 2020*, 49.

³² Unicef u Srbiji, *Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz istraživanja MICS6*, 2022, 36.

³³ *Kada je u pitanju tip naselja, kao jedan od glavnih i najčešćih razloga ranog napuštanja školovanja dece u seoskim sredinama navodi se nedostupnost obrazovnih institucija bilo zbog nepostojanja škola ili javnog prevoza do škole* navedeno prema: Jelena Paunović, ur., *Izveštaj o stanju prava deteta u Republici Srbiji 2017-2023*, Centar za prava deteta, 2023, 77. Pristupljeno 15.5. 2025. <https://zadecu.org/wp-content/uploads/2024/03/izvestaj-prava-deteta-2017-2023-compressed-1.pdf>

³⁴ Unicef u Srbiji, *Razlike između ruralnih i urbanih područja u položaju žena i dece u Srbiji*, 2022, 85. Pristupljeno 19.5.2025.

<https://www.unicef.org/serbia/media/24761/file/Razlike%20izme%C4%91u%20ruralnih%20i%20urbanih%20podru%C4%8Dja%20u%20polo%C5%BEaju%20i%20C5%BEena%20i%20dece%20u%20Srbiji.pdf>

³⁵ Unicef u Srbiji, *Razlike između ruralnih i urbanih područja u položaju žena i dece u Srbiji*, 2022, 85; Unicef u Srbiji, *Nejednakosti u životu adolescenata u Srbiji*, 2022, 33–34. Pristupljeno 19.5.2025.

<https://www.unicef.org/serbia/media/24816/file/Nejednakosti%20u%20C5%BEivotu%20adolescenata%20u%20Srbiji.pdf>

³⁶ Unicef u Srbiji, *Razlike između ruralnih i urbanih područja u položaju žena i dece u Srbiji*, 2022, 48; Unicef u Srbiji, *Nejednakosti u životu adolescenata u Srbiji*, 2022, 36.

Učešće OCD u sprečavanju osipanja do sada nije bilo predmet detaljnijih analiza, osim prepoznavanja njihove uloge i sporadičnih ukazivanja na saradnju sa lokalnim samoupravama, poput sprovođenja različitih programa za obezbeđivanje materijalne podrške za socijalno ugroženu romsku decu³⁷, pružanje podatka ili pomoći pri upisu dece³⁸. Pored toga, ukazano je na važnost da budu uključene u osmišljavanje i sprovođenje preventivnih mera³⁹. Ipak, pretpostavka je da je doprinos OCD-a u ovoj oblasti mnogo veći, tj. da postoji angažovanje kroz različite vrste direktnog rada na terenu (pomoć pri učenju i sl.), obezbeđivanje materijalne podrške ugroženim učenicima/cama, razne vrste istraživanja, praćenja i izveštavanja do kreiranja instrumenata za prevenciju osipanja. Naročito su aktivne organizacije koje se bave pitanjima položaja Roma, pravima deteta i obrazovnim politikama.

6. Rezultati intervjua

6.1. Identifikovani faktori rizika

Većina identifikovanih faktora rizika podjednako pogađa devojčice i dečake, ali se mogu uočiti izvesne specifičnosti koje se dovode u vezu sa devojčicama. Na primer, ispitanici/ce ističu da se rana udaja javlja gotovo isključivo kao problem koji pretežno pogađa devojčice, naročito u romskoj populaciji, iako istovremeno pogađa i dečake. Sa druge strane, otvoreno je pitanje da li rana udaja treba da se posmatra isključivo kao faktor rizika ili kao posledica, tj. rezultat kumulativnog delovanja više međusobno povezanih faktora. Drugim rečima, ako se uzme u obzir kao faktor rizika, svakako je poslednji u nizu, jer je osipanje nastalo dugogodišnjim delovanjem niza drugih, kontekstualno uslovljenih faktora.

Siromaštvo je najčešće navođen faktor rizika i dovodi se u vezu sa delom romske zajednice koja živi u naseljima bez adekvatne infrastrukture. Reč je o neformalnim naseljima bez struje, vode i kanalizacione mreže u okviru kojih deca žive u nehigijenskom i nebezbednom okruženju. Nedostaje im adekvatna odeća za sve vremenske uslove, udžbenici i školski pribor, kao i odgovarajuća redovna ishrana. Često su naselju okruženi rodno zasnovanim nasiljem unutar porodica i bolestima zavisnosti. Prisutni su problemi sa održavanjem lične higijene, što sve zajedno destimuliše i roditelje i decu za redovno pohađanje nastave u školama. Izostajanje iz škole postaje učestalo budući da porodica, opterećena siromaštvom, stavlja prioritet na preživljavanje, tj. kratkoročno zadovoljavanje osnovnih egzistencijalnih potreba, a ne obrazovanje. Iako ispitanici/ce smatraju da roditelji u romskim zajednicama, bar načelno, vrednuju obrazovanje, u njemu ipak ne vide opipljivu kratkoročnu dobit ili smatraju da nemaju uslove da šalju decu u školu.

³⁷ Jelena Paunović, ur., *Izveštaj o stanju prava deteta u Republici Srbiji 2017-2023*, Centar za prava deteta, 2023, 75.

³⁸ Žarko Šunderić ur., *Sprečavanje ranog napuštanja obrazovanja: model multisektorskog sistema ranog upozoravanja u zajednici za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema*, 33.

³⁹ Žarko Šunderić ur., *Sprečavanje ranog napuštanja obrazovanja: model multisektorskog sistema ranog upozoravanja u zajednici za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema*, 31, 41, 48, 49.

Mi konstantno od svih institucija, kolega i saradnika tražimo razumevanje za naše korisnike, jednostavno da razumeju kontekst iz koga ta deca dolaze. U tim neformalnim naseljima, znači, hajde da pričamo prvo o siromaštvu i o fizičkim uslovima. Nema struje, nema vode, nema kanalizacije. Znači to dete fizički ne može da sedi pod svetlom i da radi domaći zadatak, da pretpostavimo da ima svesku, da ima ko da mu pokaže, što opet ne postoji. Znači, fizički uslovi. (OCD - Ispitanik 4)

U nastojanju da obezbede egzistencijalne potrebe roditelji pribegavaju različitim strategijama u okviru kojih i deca imaju svoju ulogu. Najčešće je reč o sakupljanju sekundarnih sirovina, gde učestvuju zajedno sa roditeljima ili, kada je reč o devojkama, ostaju kod kuće da se brinu o drugim članovima porodice. Jedna ispitanica je naglasila da: *romske devojčice često preuzimaju obaveze roditelja kada su kućni poslovi u pitanju i uvek se naravno prednost daje dečaku da nastavi školovanje, jer devojčica, kako se to kaže, u tradicionalnim romskim porodicama je „tuđa kuća“⁴⁰.*

Druga strategija kojoj roditelji pribegavaju su migracije. Interne migracije podrazumevaju odlazak na sezonske radove ili u urbane sredine. Ranije su bile učestalije privremene migracije u inostranstvo (države Evropske unije), čak i traženje azila. Međutim, ispitanici/ce ističu da migracije ne dovode u velikoj meri do osipanja, već je pre reč o privremenom izostajanju i da u najvećem broju slučajeva deca nastavljaju školovanje u drugoj lokalnoj samoupravi ili, po povratku, u staroj školi.

Nestimulativno porodično okruženje, pre svega **vrednosni sistem porodice** najdirektnije doprinosi osipanju devojčica. Ispitanici/ce su ovde izneli dva viđenja. Prvi je tradicionalna shvatanja o ulozi žene u porodici, a drugi je percepcija obrazovanja dece. Primećene pojave se, po izjavama ispitanika/ca, uglavnom odnose na siromašne porodice iz romskih zajednica.

Ispitanici/ce, a naročito predstavnici/ce romskih OCD iz uzorka, ističu da među siromašnim romskim porodicama još uvek postoje duboko ukorenjeni patrijarhalni stavovi sa unapred određenom rodnom ulogom žene koja je prvenstveno usmerena na pružanje podrške porodici, najčešće kroz majčinsku funkciju i brigu o ostalim članovima domaćinstva. Ovakva uloga je otežavajuća okolnost za obrazovanje devojčica jer podrška porodice izostaje čak i kada one žele da se školuju. Štaviše, kako je već naglašeno, žena se posmatra kao *tuđa kuća*, tj. neko ko će udajom otići iz porodice ili doneti materijalnu dobit u situacijama ugovorenih brakova (prodaje dece).

Posebno se izdvajaju rani brakovi kao vid poštovanja patrijarhalnih normi koje oblikuju životne izbore devojčica još od ranog detinjstva. Porodica ih od malih nogu priprema za ulogu supruge, pri čemu se posebna pažnja pridaje tzv. *kultu nevinosti*, tj. očuvanju ličnog dostojanstva i časti kako devojke, tako i njene porodice. Ova normativna očekivanja značajno utiču na odluke koje devojčice donose u adolescenciji, posebno u vezi sa obrazovanjem. U trenutku kada stupe u emotivnu vezu, obično sa starijim i punoletnim dečacima, devojčice se, vođene potrebom da očuvaju ljubavnu vezu i istovremeno ispune društvena očekivanja o nevinosti, odlučuju da *pobegnu* (ili je momak *krade*), tj. udaju se, što obično podrazumeva prekid školovanja.

⁴⁰ Intervju sa OCD – Ispitanica 3, Zoom intervju, april 2025.

Neretko, to nije izbor devojčice već insistiranje porodice iz straha: *da ukoliko devojčica nastavi školovanje, da će naći dečka, izgubiti nevinost, a posle toga neće moći da se da se uda*⁴¹. Takve prakse, iako zastarele, i dalje opstaju u delu romske zajednice, naročito islamske veroispovesti, po rečima jedne ispitanice.

Pa, porodica ima najveći uticaj da vam kažem. Ja kada govorim o duboko ukorenjenoj tradiciji, ja zapravo govorim o porodici. Govorim o porodici koja je tradicionalna. Govorim o tome da je da su verovanja da devojčica jeste "tuđa kuća", da devojčica jeste neko ko ne treba da bude u toj kući, ko treba da se proda, ko treba da se da, ko treba da ide dalje. Nije to njena kuća, razumete? Onda se kaže to je "tuđa kuća". To je prosto tako i to je u toj tradiciji i da ona mora biti nevinna. Naravno, kult nevinost i to. (OCD - Ispitanica 7)

Ispitanici/ce iz romskih OCD smatraju da se radi o štetnoj pojavi (*loša praksa*) koja uzroke ima delom u duboko ukorenjenim patrijarhalnim vrednostima, a delom u siromaštvu jer primećuju da ima slučajeva da su same devojčice svesno ušle u brak zato što vide priliku za bolje uslove života koje ne može da ima u okviru matične porodice.

Pored uticaja porodice, očuvanju ove prakse doprinose predrasude u opštoj populaciji koje se ogledaju u izostanku adekvatne i pravovremene reakcije škole i drugih nadležnih institucija u pojedinim slučajevima. Naime, postoji uverenje da je rani brak romski običaj u koji se ne treba mešati, što stvara izvesnu uzdržanost prosvetnih radnika (i ne samo njih) zbog negativne reakcije iz same romske zajednice.

Ja sam se čak otvoreno s jednom porodicom borila, pa mi jedan kolega rekao: "Jesi li normalna? Hoćeš da te neko uhvati negde da te istuče. Kod njih je to običajno pravo. Oni nju čuvaju i ne daju da ide u školu zato da bi je udali za nekog od koga će dobiti novac". Razumete? Mislim, to se tako otvoreno priča. Ja sam pokušavala da im prijetim i milicijom i Centrom za socijalni rad i svi... jer je djete bilo... bila je dobra učenica. Što sad da ne završi sedmi-osmi razred? Samo da bi je oni mogli udati, to jest prodati. (Škole – Ispitanica 6)

Obrazovanje dece, iako poželjno, nije prioritetno unutar ovakvih porodica, što pogađa istovremeno i dečake i devojčice. Pored poštovanja patrijarhalnih normi (naročito prisutno u slučaju devojčica) i siromaštva, niska svest o važnosti obrazovanja uzroke ima u nedovoljnom kulturnom kapitalu porodice. Naime, sami roditelji su nedovoljno obrazovani, često sa slabim poznavanjem srpskog jezika, i ne mogu da pruže odgovarajuću podršku deci u ispunjavanju školskih obaveza (npr. u rešavanju domaćih zadataka) ili drugim vidovima učešća u školskom životu važnim za razvoj deteta. Gotovo nijedan od učesnika intervjua nije naveo da je u praksi prepoznao njihovo aktivno prisustvo u savetu roditelja, osim u slučaju vremenski ograničenih projektnih aktivnosti.

Prosto roditelji... mislim nisam toliko kompetentna da pričam za većinsku zajednicu najiskrenije... Ali, što se tiče romske zajednice pričam vam sa tačnim informacijama iz rada na terenu u poznatim slučajevima. To su deca koja su prosto, čiji su roditelji ušli u rani brak sa 13-14 godina neobrazovani. Opet je to krug siromaštva. Znači roditelji prvo nisu obrazovani niti oni mogu dodatno da pruže neku podršku tom detetu. I da žele prosto ne znaju da sednu, pokaže matematiku, srpski, geografiju. Prosto ljudi ne znaju ovo. (OCD - Ispitanica 2)

⁴¹ Intervju sa OCD – Ispitanica 3, Zoom intervju, april 2025.

Nepodržavajuće školsko okruženje doprinosi osipanju na više načina i pogađa pretežno decu iz romske zajednice. Ispitanici/ce su istakli da odnos prema osipanju nije ujednačen u školama i zavisi od individualne posvećenosti članova školskog kolektiva (nastavnika, razrednih starešina, pedagoga i psihologa, pedagoških asistenata i direktora), specifične školske kulture (inkluzivnosti i participacije) i saradnje sa drugim institucijama i OCD.

Posvećenost osoblja škole ima važnu ulogu u prevenciji osipanja učenika budući da kvalitet nastave, posebno spremnost da se primene savremene metode nastave (poput projektne nastave, tematske nastave, ambijentalne nastave, integrativnog pristupa, radioničarskog rada i sl.), zatim empatija članova kolektiva prema okolnostima iz koje dolaze pojedini učenici i učenice - naročito iz neformalnih romskih naselja ili porodica sa izraženim problemima kod roditelja - u kombinaciji sa doslednim korišćenjem postojećih mehanizama za prevenciju osipanja može doprineti smanjenju ove pojave. Primera radi, u jednoj školi, koju većinski pohađaju učenici/ce iz romske zajednice, je primećeno značajano smanjenje osipanja zahvaljujući radioničarskom radu sa učenicima/cama i stvaranjem atmosfere uključenosti i podrške, tj. razumevanjem okruženja iz kojeg deca potiču i uvažavanjem njihovih talenata.

Oni su na početku nekih naših projekata imali osipanje od po 40 učenika. Sad imaju možda dva-tri. I vi njih kad pitate: Pa, dobro kao šta se promenilo?, oni nikad neće da kažu pedagoškom savetniku šta se stvarno desilo. U stvari, oni su prilagodili časove da svi sad izgledaju kao radionice. Ja sam bila na nekim od tih časova. Oni stvarno, onako, sede u krug oni pričaju o nekim temama sa učiteljima uče oni usput i da pišu i da izgovaraju i svašta nešto, ali pričaju o temama koje nisu prosto školskog gradiva i mnogo su se okrenuli tom nekom tipu nastave koji je fleksibilniji, labaviji, i onako malo niti su toliko fokusirani na sad da li je dete izostalo s prva dva časa ili je spavalo ili je čuvalo drugo dete ili tako nešto. Mislim mnogo su popustljiviji sa te strane što im se verovatno ne bi tolerisalo sa neke administrativne strane, ali zato su smanjili osipanje i zato njihova deca idu i na takmičenja. Oni se prosto ne stide onoga što su kvaliteti njihove dece. (OCD - Ispitanica 1)

Međutim, po mišljenju ispitanika/ca, kod dela školskog osoblja postoji izvesna bojazan da napuste zadate formalne okvire rada i prilagode program učeniku ili učenici, te često idu *linijom manjeg otpora*, pravdajući se motivima najbolje namere, što za posledicu ima *prevođenje* deteta iz razreda u razred, iako ono ne razume u dovoljnoj meri srpski jezik niti zadovoljava elementarne standarde funkcionalne pismenosti. Dodatno, ovo je neretko praćeno neadekvatnom primenom postojećih inkluzivnih mehanizama, poput individualnog obrazovnog plana (IOP).

Pa recimo ne funkcioniše ovaj individualni plan podrške, IOP takozvani. I obično negde romska deca zbog toga što ne znaju dovoljno srpski jezik, a niko se ne potrudi da ih nauči taj srpski jezik kada već dođu u školu, oni obično rade po IOPu 2. A IOP 2 je u stvari za decu koja imaju neke smetnje u razvoju. I sad vi kad kažete pa romska deca nemaju smetnje u razvoju, zašto se na njih primenjuje ovaj, to ja sam to imala susret u jednoj školi pa zato vam sad to iznosim, ne oni nemaju smetnju u razvoju nego ne znaju srpski jezik. Kaže ali mi nemamo dovoljno vremena da se posvetimo deci da ih uče uh ovaj da ih uče srpski jezik i sad je važno da oni samo završe školu pa nek idu i po tom IOP 2 i onda se traži od roditelja saglasnost da im dete ide po tom IOP 2 i dobijaju se neke besplatne knjige, užina i ne znam šta i roditelji pristaju na to jer je opet siromaštvo tu igra jako važnu ulogu. (OCD - Ispitanica 3)

Diskriminacija i segregacija su i dalje prisutne u pojedinim školama prema učenicima/cama iz romske zajednice. Nejednako i nepravilno postupanje se pojavljuje u samoj praksi nastave u situacijama kada *dvoje romske dece sedi u poslednjoj klupi zajedno tamo negde na kraju učionice i odmah vam je jasno koliko su oni uključeni, tj. nisu uključeni u ono što se dešava u učionici*⁴² ili u situacijama kada izostane odgovarajuća reakcija škole i drugih institucija na izostajanje romskih učenika/ca iz škole usled generalizovanih uverenja o romskoj zajednici i njihovim običajima. Posebno su ilustrativne pojave tzv. *romskih škola*, obično u blizini romskih naselja što vremenom smanjuje upis dece iz opšte populacije.

Odnosi između vršnjaka takođe mogu uticati na diskriminatorna ponašanja i u krajnjem ishodu osipanje dece iz romske zajednice. Pod uticajem već društveno postojećih stereotipa o romskoj zajednici, a zatim i susretima sa decom iz neformalnih naselja u školskom okruženju, koja dolaze neadekvatno odevena, često i gladna, stvaraju se socijalne barijere. Sa druge strane, kod dece iz romske zajednice to dodatno povećava utisak stida i niskog samopoštovanja. Postoje i pozitivni primeri inkluzije i ueničke solidarnosti, npr. kada vršnjaci iz odeljenja pomognu odlazak na ekskurziju ili druge vannastavne aktivnosti, plate užinu ili slične akcije ueničkih parlamenata.

Konačno, iako u manjoj meri, ukazano je na prisustvo rodni stereotipa u školskom okruženju koje se dovodi u vezu sa uvreženim predstavama o *muškim* i *ženskim* zanimanjima. Naime, nedovoljna rodna osvešćenost nastavnika i profesora usmerava učenike i učenice ka određenim obrazovnim profilima, zanemarujući njihova interesovanja i potencijale.

Što se tiče samih devojčica, kažem, sigurno nisu ni svesni koje sve stereotipe gaje i vrlo često ih usmeravaju na određen način. Znači ako vidite one aktivnosti profesionalne orijentacije obično te romske devojčice vode u neku školu za negu lepote ili tako nešto gde mogu da budu frizerke, kozmetičarke, pedikirke, manikirke ili tako nešto. Znači, kao da im ne nude neke druge opcije zato što ne vide da one ikako mogu da se tu pronađu. Postoje neki objektivni faktori broja bodova i tako dalje, ali ako se to usmeravanje počne dovoljno rano i ako se krene uopšte sa istraživanjem interesovanja možda može da se nađe neka opcija s obzirom na afirmativne mere i s obzirom na sve neke druge mogućnosti podrške. (OCD – Ispitanica 1)

Nedovoljna saradnja škole sa lokalnim institucijama i zajednicom negativno se odražava na prevenciju osipanja, iako stepen te saradnje samo delimično zavisi od obrazovnih institucija. Suštinski, što je škola otvorenija i osoblje škole agilnije, tj. školsko okruženje podržavajuće, veće su šanse da se učenici u riziku od osipanja zadrže unutar obrazovnog sistema. Kada je reč o institucionalizovanom odgovoru, škola ima ulogu do zakonski propisane granice, jer u slučaju primećenog većeg broja izostanka učenika, obaveštavaju se prvenstveno roditelji i ako u ovom koraku izostanu rezultati (ili imaju određena saznanja o uzrocima izostanka učenika) - lokalnom centru za socijalni rad, koji dalje može alarmirati policiju i javno tužilaštvo. Međutim, ispitanici/ce ukazuju na nepostojeću ili neadekvatnu reakciju centara (opisano detaljnije u okviru šireg društvenog konteksta).

⁴² Intervju sa OCD – Ispitanica 5, Zoom intervju, april 2025.

OCD je most između škole i zajednice i, shodno svojim kapacitetima, doprinosi kroz rad sa učenicima/cama i porodicama u školi i van nje, materijalno pomaže porodice iz osetljivih grupa, obezbeđuje razmenu iskustava između škola i nudi dodatne mehanizme školama za identifikaciju i prevenciju osipanja. Posebno se ističe pozitivna uloga pedagoških asistenata, koje ispitanici/ce, iako je reč o formalno institucionalizovanom mehanizmu, pre svega posmatraju kao aktera iz zajednice.

Znači neke škole su prepoznale to kao problem. Problem da im deca odlaze iz škola, da je lošiji uspeh, da nemaju saradnju sa roditeljima i te škole koje su to prepoznale, one ministarstvu prosvete napišu zahtev za angažovanje pedagoškog asistenta. Škole koje to nisu prepoznale i koje uopšte neće da se bave ovim problemom, ne traže ni pedagoškog asistenta, a nisu ni otvorene za saradnju sa nevladinim organizacijama (OCD – Ispitanica 3).

Širi društveni kontekst. van porodice i škole, takođe ima uticaja na osipanje. U ovim slučajevima ispitanici/ce su prepoznali kao važne odrednice: efikasnost postojećih mehanizama sprečavanja osipanja, zatim mrežu postojećih škola, kao i karakteristike naselja i uticaj postojećih društvenih vrednosti što se posebno odnosi na ruralna područja.

Po mišljenima ispitanika/ca, formalno-pravno su predviđeni mehanizmi i mere, ali izostaje odgovarajuća praksa i rezultati iz iste. Čitavom procesu sprečavanja osipanja nedostaje delotvorniji sistemski efekat, jer se oslanja na motivisanost i posvećenost pojedinaca, pre svega, iz školskog okruženja i OCD, koji na različite načine nastoje da dopru i uključe porodice u slučaju identifikacije deteta u riziku. Ispitanici/ce su mišljenja da su slaba karika centri za socijalni rad koji često ne reaguju usled nedovoljnih kapaciteta, pasivnosti, neznanja, pa čak i altruističkih motiva - da porodice (obično iz romske zajednice) ne izgube socijalnu pomoć ukoliko im dete ne pohađa školu. Ispitanici/ce su navodili i pozitivne primere rada zvaničnih institucija (interresornih komisija ili timova za pojedine oblasti) gde su uključeni relevantni lokalni akteri, ali su njihovi efekti ograničena na trajanje projekata odakle se obično finansiraju. Po rečima jedne ispitanice, kao da postoji *negde zajednički interes na takve stvari ne reaguje da kažem agilnije, drastičnije ili revnosnije ili aktivnije*⁴³, jer se to tretira kao problem porodice, a ne društveni fenomen.

Mehanizmi postoje. Oni su, mislim i naš zakon i cela ova priča oko inkluzivnog obrazovanja i ovi pravilnici o pružanju dodatne podrške pa se tu prepoznata deca iz marginalizovanih grupa kao posebna grupa koja je potrebna dodatna podrška. Mislim što se tiče tih mehanizama, da oni stvarno postoje i da su propisani i da su dosta dobri. Samo je pitanje koliko se oni u praksi stvarno sprovode ili se jednostavno onako malo ide linijom manjeg otpora i puštaju se da ta deca prolaze nekako ispadaju iz sistema. (OCD – Ispitanica 5)

Razlike između urbanih i ostalih naselja takođe igraju ulogu budući da su drugačije startne pozicije dece iz ovih okruženja. Obično u vangradskim sredinama nedostaje komunikaciona i putna infrastruktura, veoma su udaljena od škola (naročito srednjih) i u slučaju da lokalna samouprava ne obezbeđuje prevoz, gotovo su izvesna odustajanje od daljeg obrazovanja, naročito srednjoškolskog. Organizaciona mreža srednjih škola – dostupnost obrazovnih profila – je takođe destimulativni faktor. Pored toga, u vangradskim sredinama su manje mogućnosti za socijalnu interakciju i formiranje kulturnog kapitala. Vrednosni sistem porodica je drugačiji.

⁴³ Intervju sa OCD – Ispitanica 4, Zoom intervju, april 2025.

U ovom kontekstu materijalni aspekt nije presudan, kao što je često slučaj u romskim zajednicama, već težnja roditelja da uključe decu u obavljanje poslove u okviru seoskih domaćinstava.

Konačno, ukazano je i na degradiranost obrazovanja u savremenom društvu u kojem deca imaju drugačije uzore i ne vide benefite od obrazovanja, kako je jedna od intervjuisanih ispitanica objasnila: *čini mi se da uopšte društvene okolnosti, trenutak u kome se mi nalazimo, gde je obrazovanje dosta degradirano, gde učenici preko društvenih mreža imaju negativne primere koji pokazuju sve samo ne daju obrazovanje važno, slede se tim primerima i ti primeri ih naravno vode na neku drugu stranu*⁴⁴.

Individualni faktori rizika su najmanje zastupljeni u prikupljenim podacima što se može pripisati metodološkim ograničenjima istraživanja, odnosno činjenici da su intervjui obavljeni sa školskim osobljem i predstavnicima OCD, dok su izostali uvidi učenika i učenica, kao i njihovih roditelja. Među ovim faktorima, identifikovan je **pogrešan izbor obrazovnog profila** pri upisu u srednju školu. Specifičnost za devojčice je njihov **uzrast**, jer se osipanje obično dešava pri kraju drugog ciklusa obrazovanja (7-8. razred), na prelasku iz osnovne u srednju školu i početnim razredima srednje škole. Delimično zbog pogrešnih izbora obrazovnih profila, najviše zbog rane udaje.

6.2. Prakse osnovnih i srednjih škola za sprečavanje osipanja

Identifikovan je niz mehanizama koje osnovne i srednje škole koriste u svojoj praksi sprečavanja osipanja učenika iz obrazovnog sistema bez uočene značajnije rodne diferencijacije u pristupu. Deo ovih mehanizama se primenjuje unutar same škole, dok su drugi rezultat saradnje sa spoljnim akterima, kao što su roditelji, lokalne institucije, druge škole i OCD. Identifikovane prakse jasno ukazuju na domete, tj. ograničenja delovanja škola u sprečavanju osipanja, jer mnoštvo kontekstualnih faktora doprinosi ovoj pojavi. U nastavku teksta su predstavljeni svi mehanizmi zabeleženi u praksi škola, uz posebno naglašavanje onih kod kojih su uočene specifičnosti u radu sa devojčicama.

Identifikacija učenika u riziku od osipanja se odvija, po iskustvu većine intervjuisanih predstavnika škola primenom mehanizama razvijenog od strane OCD-a za ove potrebe. Konkretno, reč je o *Instrumentu za identifikaciju učenika pod rizikom od osipanja*⁴⁵. Pomenuti mehanizam omogućava identifikaciju faktora rizika kao osnovu za planiranje dodatne podrške i prilagođavanje pristupa svakom učeniku ponaosob, tj. izradu individualnog plana prevencije osipanja.

⁴⁴ Intervju sa Škole – Ispitanica 4, Zoom intervju, maj 2025.

⁴⁵ Više o tome videti u: Žaklina Veselinović, Ana Vušurović, Vitomir Jovanović i Jasminka Čekić Marković, *Priručnik za škole – planiranje, sprovođenje i praćenje mera za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema*. Centar za obrazovne politike, 2016. Pristupljeno 10. 4. 2025.

https://www.cep.edu.rs/public/Prirucnik_zs_sprecavanje_osipanja_ucenika2.pdf.

Individualni obrazovni plan je formalni dokument kojim škole planiraju dodatnu podršku u obrazovanju i vaspitanju za određenog učenika kod koga su uočene poteškoće u učenju. Izrada IOP-a je uređena posebnim pravilnikom⁴⁶ i škole ga primenjuju u praksi sa različitim iskustvima. Pozitivni aspekti se svakako odnose na predviđeno planiranje mera individualizacije rada sa učenicima/cama u riziku od osipanja, budući da IOP može da sadrži planove tranzicije iz jednog u drugi nivo obrazovanja ili plan prevencije ranog napuštanja obrazovanja što je naročito značajno za decu koja dolaze iz nestimulativnih sredina (npr. iz romske zajednice koje žive u neformalnim naseljima). Međutim, ispitanici/ce su istakli i da postoje izazovi u primeni, u smislu propuštanja da se izradi IOP (npr. da se ne bi povećao broj učenika u odeljenju koje rade po IOP-u u školama sa velikim brojem učenika iz romske zajednice) ili neadekvatnosti primene, opet kada su u pitanju učenici/ce iz romske zajednice koji slabo poznaju srpski jezik, kao što je već ukazano ranije u ovom istraživanju.

Dopunska nastava je uobičajena mehanizam podrške učenicima/cama koji su identifikovani da su u riziku od osipanja. Jedan od ispitanika je istakao važnost individualizovanog pristupa u planiranju i realizaciji dopunske nastave, naglašavajući da je dodatno prilagođavanje sadržaja i metoda rada specifičnim potrebama svakog učenika je ključni faktor za postizanje uspešnih obrazovnih ishoda.

Mnogo je važan taj individualni pristup da se mi prilagodimo svakom učeniku ponaosob. To je jako važno i za svakog učenika postoji neka druga šema, drugi metod. Mi smo to sad u školi radili sa dopunskom nastavom posebno za časove matematike gde smo videli uglavnom su na dopunskoj nastavi ti učenici koji su u riziku od osipanja. Bukvalno nastavnica je za svakog učenika posebno pravila individualne radne listove kako bi što bolje približila to gradivo iz matematike. Tako da, eto to je neki neko moje zapažanje (Škole - Ispitanica 4).

Materijalna podrška je mehanizam od velikog značaja za porodice slabijeg materijalnog statusa. Konkretno potrebe se utvrđuju tokom procesa identifikacije učenika u riziku od osipanja i shodno tome, škola, samostalno ili u saradnji sa lokalnom samoupravom ili OCD-om, preduzima dalje korake kako bi se obezbedila dodatna podrška ove vrste. U praksi, ovaj mehanizam najčešće uključuje nabavku obuće, odeće, besplatne užine, besplatne udžbenike i školski pribor, besplatni prevoz ili druge oblike materijalne pomoći koji su prepoznati kao ključni za učenikovo redovno pohađanje nastave. Ovde bi spadale i institucionalizovane afirmativne mere za ranjive grupe poput dece iz romskih zajednica u vidu stipendija i sl.

Vršnjačka podrška u vidu vršnjačkih mentora je istaknuta kao efektivan mehanizam u prevenciji osipanja. Prema iskazima ispitanika/ca, vršnjački mentori efikasnije dopiru do učenika, lakše komuniciraju i prenose znanje i grade odnos poverenja bolje nego nastavnici, zbog generacijskih sličnosti. Deo ispitanika/ca je naveo *tranzicione klubove* kao primer dobre prakse. Reč je o još jednom mehanizmu iniciranom od strane OCD-a koji funkcioniše po principu dopunske nastave u srednjim školama u okviru koje stariji učenici/ce pomažu mlađima, pre svega u prvoj godini srednje škole, periodu kritičnom za snalaženje u novom obrazovnom i socijalnom okruženju.

⁴⁶ Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, *Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje*, Službeni glasnik Republike Srbije, 74/2018. Pristupljeno 24. 6. 2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2018/74/4/reg>

Pa evo, baš juče sam imala problem ponovo sa učenikom koji je sad treći razred. Isto je bio identifikovan u riziku od osipanja. On mnogo radije sluša svoju drugaricu kada mu govori o, ne znam, izradi programa putovanja, nego mene. I onda kada i često puta prosto fizički ne mogu da stignem da pogledam svaki program putovanja onda učenici koji prvi završe kažu hajde sada pomoći ćete mi pa pogledaćete i vi to. Tako da je uključivanje vršnjaka jako važno. Određivanje vršnjačkih mentora. Prosto često puta učenici nađu možda bolji put, bolji način da svojim drugarima nešto objasne nego mi, jer opet ta generacijska razlika koja postoji između učenika i nas je velika (Škole – Ispitanica 4).

Pedagoški asistent predstavlja institucionalizovani mehanizam⁴⁷ koji se u praksi pokazao delotvornim budući da je percipiran *kao spona između škola i zajednice*, pre svega romske⁴⁸. Iskustvo primene mehanizma pedagoških asistenata je uporedivo s efektima rada vršnjačkih mentora – oni lakše grade odnos sa učenicima i porodicama iz romske zajednice, veće je međusobno poverenje, kao i njihova lična motivisanost za rad jer dolaze iz iste zajednice i dele slična iskustva. Ovakav model je izuzetno koristan mehanizam u prevenciji osipanja. Ipak, nedostatak dovoljnog broja pedagoških asistenata ostaje značajan izazov za punu primenu i dostupnost ove mere u školama sa visokom zastupljenošću učenika u riziku od osipanja.

Ne bih ja sad da kažem da nastavnici i učitelji nisu kompetentni, ali nekako u poslednje vreme hajde da kažem da li nemaju dovoljno vremena, da li ne žele tome da se posvete, da li nisu dovoljno profesionalni. Ne znam, ne znam ni kako bih to nazvala. Uglavnom znam da u školama u kojima ima pedagoških asistenata da je tu situacija malo bolja i da tu ređe deca odustaju od školovanja zato što se taj pedagoški asistent u stvari posveti radu sa tom decom i on je neka spona između škole i porodice. (Škole – Ispitanica 3)

Vannastavne aktivnosti, osmišljene tako da odgovaraju interesovanjima i potrebama učenika, sa naglašenim praktičnim i primenljivim sadržajem, poput različitih poseta i susreta sa preduzetnicima i zanatlijama u cilju upoznavanja sa profesijama i zanimanjima imaju pozitivne efekte u smislu nastavka srednjoškolskog obrazovanja. Navedeno je obeležavanje Dana Roma kao specifičnost za romsku zajednicu, iako se uključivanje u projekte, generalno, pokazalo kao dobra praksa jer je doprinelo povećanju motivacije učenika u riziku od osipanja za ostanak u sistemu obrazovanja.

E sad, meni se pokazalo kao najbolja praksa - uključivanje u različite vannastavne aktivnosti, u različite projekte. On ne dođe u školu, ali dođe na vannastavnu aktivnost. Mislim ona ili on, nebitno. Uključivali smo ih u različite projekte. Nama se to pokazalo nekako što motivacije, što samopouzdanja, razvijanje samopouzdanja, naročito kod devojčice i kada ih od prve godine uključujemo u projekte, različite projekte kad ih angažujemo oni možda neće biti u školi redovni, možda neće imati sve pozitivne ocene, ali će ostati u sistemu obrazovanja. (Škole – Ispitanica 2)

⁴⁷ Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, *Pravilnik o pedagoškom asistentu i andragoškom asistentu*, Službeni glasnik Republike Srbije, 87/2019. Pristupljeno 25. 6. 2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2019/87/14/reg>

⁴⁸ U kontekstu ovog istraživanja odnosi se na pedagoškog asistenta za decu i učenike romske nacionalnosti budući da član 3 Pravilnika o pedagoškom asistentu i andragoškom asistentu predviđa i pedagoškog asistenta za decu i učenike sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Saradnja škole sa porodicama je ključan mehanizam u sprečavanju osipanja koji u velikoj meri zavisi od karakteristika same porodice i spremnosti na saradnju. U slučaju identifikacije učenika u riziku od osipanja prvi korak škole su individualni razgovori sa učenicima/cama i njihovim porodicama. Iskustva su neujednačena, jer postoje porodice koje se odazivaju, dok sa druge strane, česte su situacije kada je neophodno uključiti centar za socijalni rad i izaći na teren, naročito u marginalizovanim sredinama.

Pored već pomenutih pedagoških asistenata, kao spona sa porodicama, pojedini ispitanici/ce ističu da se pomaci u uspostavljanju poverenja dešavaju kroz neformalne oblike komunikacije, poput razgovora sa roditeljima van škole ili organizovanim grupnim druženjima (zabeleženo kao projektnih aktivnost *roditeljski kafe*), što ukazuje na važnost fleksibilnih pristupa koji odgovaraju specifičnom lokalnom i socijalnom kontekstu.

Drugi oblik uključivanja porodica je učešće u radionicama (obično ih organizuju OCD), među kojima su, kao specifične za osipanje devojčica, identifikovane one sa majkama ili bakama usmerene na sprečavanje rane udaje. Ove radionice su se pokazale efektnim jer *to su obično majke koje su se isto tako rano udale, imaju mnogo dece, i shvatile da je trebalo bolje da se školuju, pa da se možda nekad negde i zaposle*⁴⁹. Ispitanici/ce sa iskustvom organizovanja takvih radionica, tvrde da postoji šansa kod tih majki, zbog identifikacije sa sopstvenim položajem, da promene životne okolnosti svoje dece. Treći identifikovani oblik saradnje jeste uključivanje u savete roditelja, veoma retko korišćen mehanizam, iako sa pozitivnim iskustvima.

Ispitanici/ce su ukazali na postojeće izazove u vezi sa učešćem roditelja u aktivnostima u kontekstu prevencije osipanja učenika. Pre svega, različiti oblici komunikacije i intenzivnije saradnje sa roditeljima se uglavnom realizuju kroz kratkoročne projektne aktivnosti, što ograničava održivost i dugoročne efekte. Sa druge strane, među porodicama, naročito u romskim zajednicama, je primetna uzdržanost, najčešće usled teškog prevazilaženja zadatih porodičnih vrednosnih okvira, kao i osećaja nesigurnosti i niskog nivoa samopoštovanja nastalog kao posledica siromaštva. Sve zajedno navodi na potrebu postojanja dugotrajnih, sistemski podržanih modela izgradnje partnerstva između roditelja i škole, ali i drugih aktera, kao osnove za sprečavanje osipanja dece.

Saradnja škola sa drugim institucijama odvija se uglavnom kroz učešće u intersektorskim komisijama na lokalnom nivou, koje okupljaju predstavnike obrazovnih institucija, socijalnih službi, zdravstva, policije, OCD-a i drugih relevantnih aktera iz lokalne zajednice, u zavisnosti od teme. One doprinose prevenciji osipanja učenika iz obrazovnog sistema, bilo kroz direktne aktivnosti u vezi sa sprečavanjem osipanjem (npr. iniciranje odluke o finansiranju prevoza za učenike), bilo kroz razmenu informacija i rad na povezanim temama. U tom smislu su na lokalnom nivou identifikovani npr. tim za prevenciju osipanja, kao i tim za sprečavanje ranih brakova koji se najdirektnije bavi osipanjem devojčica. Međutim, mnogi lokalni timovi su deo projektnih aktivnosti sa pojačanim intenzitetom funkcionisanja za vreme trajanja projekta.

⁴⁹ intervju sa Škole – Ispitanica 6, Zoom intervju, maj 2025.

Kao poseban oblik saradnje škole sa institucijama izdvaja se saradnja sa lokalnim centrima za socijalni rad. Iskustva su neujednačena, jer deo sagovornika ih vidi kao najslabiju kariku u institucionalnom lancu budući da često ne reaguju ili imaju druge prioritete. Ovo je naročito specifično za situacije kod devojčica u romskoj zajednici, kada postoji sumnja na mogućnost prekida obrazovanja zbog rane udaje.

Saradnja škola sa drugim obrazovnim institucijama dolazi do izražaja u tranzicionim periodima tj. prilikom prelazaka iz prvog i drugog ciklusa osnovnog, kao i dalje iz osnovnog u srednjoškolsko, tokom kojih se razmenjuju podaci o pedagoškim profilima⁵⁰ učenika i prati njihov razvoj. U manjim sredinama često ima neformalan karakter, zasnovan na ličnim poznanstvima, kao i višestrukim profesionalnim ulogama pojedinaca. Naime, u ovim sredinama nije neuobičajeno da isto lice istovremeno ili sukcesivno obavlja poslove u više obrazovnih ustanova (npr. osnovnoj ili srednjoj školi), što omogućava kontinuitet u praćenju razvoja deteta i kvalitetniju procenu njegovih potreba.

Pored toga, identifikovana je tzv. *horizontalna razmena*, još jedan mehanizam u prevenciji osipanja učenika, iniciran od strane OCD-a, sa pozitivnim efektima u praksi. Reč je o neformalnom mehanizmu saradnje između škola koja se ogleda kako u međusobnoj razmeni iskustava između škola, tako i u organizovanju razmena učenika u riziku od osipanja, što doprinosi širenju dobrih praksi i razvoju inkluzivnijeg školskog okruženja.

Ono što škole stalno ističu da je njima najviše znači to horizontalno učenje jednih od drugih. Mislim, iskreno, mnogo više nego ove neke naše obuke. Mnogo im više znači kada čuju šta je neko radio i kada dođu u neku drugu školu i vide, nego te - bilo da su online obuke ili uživo - nego bilo šta što mi možemo da im ispričamo. (OCD – Ispitanica 1)

Saradnja škola sa OCD uglavnom ima projektni karakter, što znači da je vremenski i finansijski ograničena. Obuhvata realizaciju radionica za učenike i roditelje, obuke nastavnika za rad na specifičnim temama, obuke i dodatnu podršku za pedagoške asistente, kao i obezbeđivanje materijalne pomoći deci iz osetljivih grupa. Specifično za devojčice su se izdvojile već opisane radionice sa majkama, kao i radionice i mentorska podrška obrazovanih žena Romkinja devojčicama u riziku od osipanja. U više navrata istaknuto je da je OCD inicirala inovativne mehanizme, kao što su instrumenti za identifikaciju učenika u riziku, horizontalne razmene, kao i programi vršnjačkog mentorstva. Ove inicijative su se pokazale kao efikasne i relevantne u praksi, doprinoseći prepoznavanju i adekvatnijem odgovoru na potrebe učenika u riziku od osipanja. Takođe, ispitanici/ca ukazuju na povezanost pedagoških asistenata sa OCD-a.

Konačno, svi učesnici intervjuja saglasni su da u okviru školske prakse sprečavanja osipanja ne postoje specifični mehanizmi i mere usmereni isključivo ka devojčicama. Umesto toga, većina postojećih mehanizama primenjuje se na svu decu bez rodne diferencijacije. Kao specifičnost izdvajaju se radionice koje u saradnji sa školama sprovode OCD, a koje su u određenim slučajevima usmerene na teme relevantne za devojčice, poput prevencije ranih brakova.

⁵⁰ Prema čl. 3 podzakonskog akta kojim se reguliše primena IOP-a: *pedagoški profil sadrži opis obrazovne situacije deteta, učenika, odnosno odraslog i osnov je za planiranje strategija vaspitača za podršku dobrobiti detetu, odnosno individualizovanog načina rada sa učenikom, odnosno odraslim*. Vidi detaljnije u: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, *Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje*, Službeni glasnik Republike Srbije, 74/2018. Pristupljeno 24. 6. 2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2018/74/4/reg>

Takođe, u situacijama kada se identifikuje rizik osipanja usled ranog braka, pokreću se institucionalne procedure, najčešće uz uključivanje centara za socijalni rad.

Među ispitanicima/cama ne postoji saglasnost u vezi sa opravdanošću uvođenja posebnih mehanizama usmerenih isključivo na devojčice. Prepoznata je potreba za rodno senzitivnim pristupom u samoj nastavi ili u okviru već postojećih mehanizama s obzirom na specifične rizike s kojima se devojčice suočavaju (npr. vrednosni sistem porodice, shodno tome roditeljska očekivanja i postupci, rodni stereotipi o *muškim* i *ženskim* zanimanjima, stereotipi većinske zajednice o romskoj praksi rane udaje i sl.) što ukazuje na važnost dodatnog osveščivanja i edukacije obrazovnog kadra i drugih aktera o značaju rodne ravnopravnosti u pristupu prevenciji osipanja uzimajući u obzir specifične potrebe različitih grupa učenika.

6.3. Prakse organizacija civilnog društva za sprečavanje osipanja

Doprinos OCD-a u sprečavanju osipanja učenika iz obrazovnog sistema je značajan imajući u vidu njihovu sposobnost da deluju u segmentima gde su uočeni sistemski nedostaci i ograničenja zvaničnih institucija (npr. škola), kao i zbog pristupačnosti koje deo OCD-a ima među ranjivim grupama (uključujući i romsku zajednicu) i drugim akterima (posebno školama sa kojima je ostvarena dugotrajna saradnja). Mehanizmi OCD-a se u velikoj meri preklapaju sa onima koje koriste škole jer sarađuju u primeni mnogih. Za razliku od škola, čiji je rad institucionalno utemeljen, aktivnosti OCD-a su neformalne i projektno zasnovane, tj. vremenski i finansijski ograničene, a samim tim je ograničen domet i održivost mehanizama koje koriste, tako da ne iznenađuje uočena pojava da se u okviru jednog projekta istovremeno primenjuje više mehanizama podrške kako bi se pojačao učinak. Još jedna razlika u odnosu na škole ogleda se u izraženijoj tematskoj usmerenosti ka devojčicama, posebno u okviru romskih organizacija, što se odražava kroz prilagođavanje već postojećih mehanizama koji ciljano adresiraju ovu grupu. U nastavku su predstavljeni identifikovani mehanizmi koje OCD primenjuju u praksi. Kao i u slučaju sa školama, posebno su naglašeni oni kod kojih su uočene specifičnosti u radu sa devojčicama.

Mehanizam **mentorske podrške** primenjuje većina ispitanih OCD-a, samostalno ili u saradnji sa školama, jer je pokazao učinkovitost u smislu bolje inkluzije dece u riziku od osipanja, naročito u romskim zajednicama. Obuhvata dugoročniju podršku u učenju, uglavnom u savladavanju gradiva, pisanju domaćih zadataka i druge aktivnosti koje ne mogu da pruže roditelji u dovoljnoj meri, ali i druge socijalne aktivnosti poput odlaska u pozorišta i sl. U romskim zajednicama ulogu mentorki u radu sa devojčicama preuzimaju mlađe obrazovane Romkinje, aktivistkinje, kao i pedagoški asistenti i asistentkinje, dok u slučaju ostvarene saradnje sa školama efektivnim su se pokazali vršnjački mentori, naročito kroz tzv. tranzicione klubove usmerene ka početnim razredima u srednjim školama. Poseban oblik su tutori, osoblje iz same škole, angažovano od strane OCD-a po projektnoj osnovi radi pružanja kratkoročne dodatne podrške u učenju vezano za određene zadatke, ali van uobičajenog radnog vremena.

Aktivnosti osnaživanja podrazumevaju izgradnju veština, znanja i stavova kojim se jača samopouzdanje ranjivih grupa i mogu imati različite forme od savetovanja i informisanja do neformalne edukacije. Najčešće su to radionice.

Konkretno su zabeležene, već više puta pominjane, na temu ranih brakova sa devojkama i njihovim porodicama iz romske zajednice, mada su prisutne radionice i predavanja za zaposlene u školama radi informisanja, nadogradnje znanja ili korišćenja novih alata, kao i rad sa predstavnicima drugih lokalnih institucija. Inicijativa ovih aktivnosti dolazi od strane OCD iako u njima učestvuje škola jer kako jedna od predstavnica OCD tvrdi da je mali broj aktivnosti koje škola neće prihvatiti ako vidi benefit. Kao jedan vid osnaživanja zabeleženo je pružanje prilika za angažovanje unutar organizacija ili drugih kulturnih aktivnosti poput folklora i sl. Na primer, u Pirotu je jedna organizacija osnovala romski kulturni centar. Sve ove aktivnosti osnaživanja imaju dugoročne efekte jer ciljaju na promenu uverenje i svesti kod različitih aktera u ovoj oblasti.

Međutim sa druge strane, za značajniji efekat potrebna je dugoročna primena koja izostaje zbog projektnog modela finansiranja.

Obezbeđivanje **materijalne podrške** je često kratkoročna prateća komponenta projektnog pristupa OCD-a za učenike iz porodica slabijeg materijalnog stanja i podrazumeva nabavku nedostajućih stvari za redovno pohađanje nastave poput adekvatne odeće, obuće, školskog pribora do obezbeđivanja besplatnih užina i sl. Zabeležen je slučaj finansiranja specifičnih troškova dece slabijeg materijalnog statusa za pojedine obrazovne profile u saradnji sa školom, kao što je sanitarni pregled za učenike i učenice u stručnoj školi za ugostiteljstvo.

Pilotiranje mehanizama za sprečavanje osipanja je najmanje prisutna praksa, ali koja ima dalekosežne efekte jer se na ovaj način deluje u segmentima gde su uočeni sistemski nedostaci i ograničenja zvaničnih institucija. Pilotiranjem, zatim analizom rezultata obezbeđuju se konkretni empirijski zasnovani mehanizmi koji mogu doprineti sprečavanju osipanja. Međutim, ovaj vid aktivnosti primenjuje mali broj OCD-a jer podrazumeva odgovarajuća znanja, veštine i iskustvo osoblja OCD-a, što mogu obezbediti samo veće i uticajnije organizacije fokusirane na istraživanja i zagovaranja promene javnih politika u ovoj oblasti. U okviru ovog istraživanja intervjuom je zabeleženo pilotiranje mehanizma za identifikaciju učenika u riziku od osipanja, tranzicioni klubovi i horizontalne razmene iskustava između škola suočenih sa izazovima osipanja učenika, dok je pregledom literature zabeležen model multisektorskog sistema ranog upozoravanja u zajednici za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema⁵¹.

Istraživanje, praćenje i izveštavanje su uobičajene aktivnosti dela OCD koje imaju ljudske kapacitete i iskustvo za ove oblike delovanja u ovoj oblasti. Tema osipanja iz obrazovnog sistema je deo širih izveštaja o pravima deteta ili položaju romske zajednice, mada je intervjuom zabeleženo da je bilo prikupljanja podataka i publikacija na temu rane udaje.

⁵¹ Više o tome u: Žarko Šunderić, ur., *Sprečavanje ranog napuštanja obrazovanja: model multisektorskog sistema ranog upozoravanja u zajednici za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema*, Centar za socijalnu politiku, 2018. Pristupljeno 10.4. 2025. https://csp.org.rs/sr/assets/publications/files/CSP-Sprečavanje_ranog_napustanja_obrazovanja.pdf

Praksa **saradnje OCD-a sa institucijama u ovoj oblasti** podrazumeva nekoliko oblika od kojih je najprirodnija saradnja sa školama koje se suočavaju sa izazovima osipanja dece. Gotovo da nisu zabeležena loša iskustva u saradnji, uz ograničenje ovoj tvrdnji da je reč o školama koje su shvatile benefite saradnje i voljne da učestvuju. Obično je reč o školama u manjim lokalnim zajednicama otvorenijim za zajedničko sprovođenje aktivnosti ukoliko saradnju odlikuje transparentnost, jasna očekivanja, utvrđene obaveze, i formalno odobrenje ministarstva za sprovođenje projekta. Naročito je važna reputacija organizacija i, ako je već postojala saradnja, prethodno dobro iskustvo jer se na osnovu dugoročne saradnje i zajedničkog rada mogu postići efektivniji rezultati. Generalno, kada je reč o primeni bilo kakvog mehanizma ispitanici/ce ističu dugoročnost kao važnu odliku. Dalje, kada je reč o romskoj zajednici, najučinkovitiji oblik saradnje je sa pedagoškim asistenti zbog pristupačnosti i većeg poverenja koje uživaju u romskoj zajednici, ali i zbog činjenice da su oni često aktivisti OCD-a. Konačno, ovde se ubraja i učešće u lokalnim intersektorskim komisijama na kojima u okvir kojih se pruža specifična perspektiva OCD-a na određene teme. U svim navedenim oblicima saradnja je zabeležena na lokalnom nivou.

Evo mi sad u ovom projektu koji radimo mi imamo tu napravljene intersektorske komisije. Taj projekat sprovodimo u 10 gradova u Srbiji i imamo napravljene lokalne timove koji se bave problemom dečijih brakova na taj način što se pruža podrška individualna detetu koje je u potencijalnom riziku dečijeg braka pa svako iz svog domena učestvuje u tom planu podrške i svako pruža podršku detetu koje je u potencijalnom riziku od dečijeg braka. Znači u tih 10 gradova tu je nam uključena lokalna samouprava, uključene su škole, uključeni su centri za socijalni rad i tako dalje. E sad škole su uključene tako što na svaki sastanak koji ima veze sa Romima šalju pedagoške asistente. Vrlo retko će da vam dođe neki psiholog, pedagog. (OCD – Ispitanica 3)

Međusobna saradnja i umrežavanje između OCD -a aktivnih u oblasti obrazovanja, prava dece ili romske zajednice se manifestuje dva oblika. Prvi obuhvata saradnju OCD-a koji se bave istraživanjem i razvojem mehanizama sa lokalnim organizacijama jer nemaju dovoljno kapaciteta za sprovođenje aktivnosti u lokalnim zajednicama ili pristupačnost ciljnoj grupi, te je neophodno da uspostave partnerstva radi sprovođenja projekata na terenu. Drugi oblik je tematsko umrežavanje, poput inicijative mreže ženskih romskih udruženja usmerene na sprečavanje rane udaje devojčica iz ove zajednice.

Pored već navedenih zapažanja u prvom delu ovog odeljka, pregledom identifikovanih mehanizama može se uočiti još jedan značajni aspekt. Inicijative usmerene na osipanje devojčica dolaze iz OCD, koje su prepoznale ovaj izazov, i to pre svega, kao što je već uočeno, romskih OCD-a budući da posledice rane udaje uglavnom pogađaju pripadnice ove zajednice. Za sada su to uglavnom aktivnosti mentorskog rada samih romskih aktivistkinja ili pedagoških asistenata i asistentkinja, radioničarskog rada sa porodicama i drugim institucijama na njihovoj senzibilizaciji, kao i umrežavanje OCD. Međutim, postojeći mehanizmi se gotovo ne primenjuju u ruralnim sredinama, osim u sporadičnim slučajevima, upravo iz razloga nedostatka sredstava i ljudskih kapaciteta da obezbede podršku ranjivim grupama u ovim područjima.

7. Zaključci

Sprovedeno istraživanje je potvrdilo vezu između roda i etničke pripadnosti u Srbiji, pri čemu su devojčice iz romske zajednice posebno izložene riziku osipanja iz obrazovnog sistema. Nije bilo dovoljno podataka na osnovu kojih bi se mogla zaključiti značajnost rodne diferencijacije dece u riziku od osipanja u vangradskim područjima u Srbiji, tj. dodatna ugroženost devojčica koje žive u ruralnim krajevima. Svakako, to ne isključuje pretpostavku o postojanju iste, ali se pre može govoriti o podjednakom riziku dece oba pola zbog delovanja kontekstualnih faktora, poput uticaja vrednosnih sistema karakterističnih za ruralne krajeve koje oblikuju očekivanja i kulturni kapital porodica ili nedovoljno efikasnih mera nacionalnih i lokalnih javnih politika (obezbeđivanje prevoza, nedostupnost određenih obrazovnih profila, nedovoljno kulturnih i sportskih sadržaja i sl.).

Siromaštvo i nestimulativno porodično okruženje su ključni faktori rizika za devojčice iz romske zajednice kao izuzetno ugroženijoj populacionoj grupi u riziku od osipanja u Srbiji. Teško je razdvojiti njihov uticaj, jer je reč o udruženom efektu materijalne oskudice porodice i njenog vrednosnog sistema zasnovanog na patrijarhalnim normama u okviru kojih se žene unutar svoje primarne porodice posmatra kao *tuda kuća*. Nepodržavajuće školsko okruženje, kao i negativan uticaj širih kontekstualnih faktora mogu doprineti osipanju devojčica, ali u ograničenom obimu. Otuda i stav većine ispitanika/ca iz intervjua da je rad sa porodicom osnova za uspešno nošenje sa ovim izazovom.

U svetlu navedenog, otvoreno je pitanje da li rana udaja, iako se često tako navodi, faktor rizika ili posledica, tj. rezultat kumulativnog delovanja više međusobno povezanih faktora, ali pre svega siromaštva i nestimulativnog porodičnog okruženja. Ako se uzme u obzir kao faktor rizika, svakako je poslednji u nizu, jer su uslovi za osipanje već stvoreni dugogodišnjim povezanim delovanjem niza drugih, kontekstualnih faktora. U vezi sa s tim, važno je pomenuti da uzrast devojčica (pored etničkog porekla), kao individualno svojstvo, jeste faktor rizika jer se osipanje dešava na kraju drugog ciklusa obrazovanja, odnosno na kraju osnovne škole. Drugim rečima, da je pored paralelnog rada sa porodicom, ovo ključni momenat kada je moguće direktno raditi sa devojčicama u riziku od osipanja.

Osnovne i srednje škole, kao i OCD, u svojoj praksi sprečavanja osipanja koriste niz mehanizama bez značajnije rodne diferencijacije. Međutim, usled inicijative OCD-a primenjuju se mehanizmi koji posebno targetiraju izazove napuštanja obrazovanja sa kojima se suočavaju devojčice iz romske populacije. Naročito su u tome aktivne ženske romske organizacije u okviru adresiranja teme okončanja prakse ranih brakova. Prepoznajući porodicu kao ključnu, trenutno su najprisutnije prakse saradnje sa roditeljima u vidu radionica i drugih aktivnosti osnaživanja sa majkama koje se, zajednički sa školama ili samostalno, sprovode OCD. Zatim tu je i pomoć obrazovanih romskih aktivistkinja, bilo kroz predstavljanje primera svog životnog puta, bilo kao vid podrške u učenju. Svakako, postoje prakse umrežavanje između OCD u vidu zajedničkih nastupa prema javnim institucijama za okončanje rane udaje, kao i učešće pojedinačnih OCD u intersektorskim komisijama konkretno na temu osipanja ili drugih povezanih tema, kao što je već pomenuta rana udaja.

Svakako ne treba zaobići efekte drugih mehanizama, bilo institucionalizovanih ili neformalnih, koje primenjuju škole samostalno ili u saradnji sa OCD i koje indirektno doprinose sprečavanju osipanja devojčica. Ono što je ovde primećeno je da ne postoje sistemski i dugoročni pristupi, i pored formalno-pravne zasnovanosti mnogih mehanizama i mera, već se sve zasniva na ličnoj motivaciji i posvećenosti pojedinaca unutar škola, kao i njihovoj upornosti da izazovu postupanje ostalih institucionalnih aktera (pre svega, centara za socijalni rad). Otuda je značajno delovanje pedagoških asistenata, kao institucionalizovanog mehanizma, jer je reč o lično motivisanim pojedincima koji dele životno iskustvo romske zajednice i ujedno uživaju njeno poverenje.

Međutim, ne postoji saglasnost u vezi sa opravdanošću uvođenja posebnih mehanizama usmerenih isključivo na devojčice. Umesto toga prepoznata je potreba za nešto širim rodno senzitivnim pristupom u samoj nastavi ili okviru već postojećih mehanizama s obzirom na specifične rizike s kojima se devojčice suočavaju (npr. vrednosni sistem porodice i shodno tome roditeljska očekivanja i postupci, rodni stereotipi o *muškim* i *ženskim* zanimanjima, stereotipi većinske zajednice o romskoj tradiciji rane udaje i sl.) što ukazuje da je, pored rada na osnaživanju samih romskih porodica i devojčica, neophodno dodatnog osveščivanja i edukacije osoblja u školama i drugih aktera o značaju rodne ravnopravnosti u pristupu prevenciji osipanja uzimajući u obzir specifične potrebe različitih grupa učenika.

Uopšteno posmatrano, iako je doprinos škola i OCD-a u sprečavanja osipanja (a u okviru toga posebno devojčica), nesumnjivo značajan, on ostaje ograničen. OCD se odlikuju inicijativnošću, pristupom ka osetljivim grupama i ekspertizom koja im omogućava da prepoznaju i odgovore na praznine u formalno-institucionalnim okvirima. Primeri pilotiranja različitih pristupa, poput alata za identifikaciju dece u riziku, tranzicionih klubova međuvršnjačke podrške, kao i u horizontalnoj saradnji između škola govore u prilog tome. Ipak, većina OCD funkcioniše kroz projektno finansiranje, što ograničava njihovu dugoročnu prisutnost i održivost intervencija. Sa druge strane, iako su škole opremljene formalnim mehanizmima da odgovore na osipanje učenika, njihovo delovanje je ograničeno empatijom kolektiva i otvorenošću škole, stavovima opšte populacije i efikasnošću drugih institucionalnih mehanizama. Ovo ukazuje na potrebu za dugoročnijim, održivim oblicima saradnje i koordinacije škola, OCD i drugih aktera kako bi se postigla efikasnija zaštita i podrška učenicima/cama u riziku od osipanja.

Literatura

Čekić Marković, Jasminka, Jelena Radišić, Vitomir Jovanović, Tanja Ranković. "Developing a Model for Dropout Prevention and Intervention in Primary and Secondary Schools in Serbia: Assessing the Model's Effectiveness", *Psihološka istraživanja*, Vol. XX (1) 2017: 145 - 169. Pristupljeno 10. 4. 2025. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-7379/2017/0352-73791701145M.pdf>

Jovanović, Vitomir, Jasminka Čekić Marković, Žaklina Veselinović, Ana Vušurović, Tijana Jokić. *Kako do škole društvene brige - studija o efektima mera prevencije i intervencije za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije*. Centar za obrazovne politike, 2016. Pristupljeno 10. 4. 2025. https://www.unicef.org/serbia/sites/unicef.org.serbia/files/2018-05/Kako_do_skole_drustvene_brige.pdf

Krstić, Ksenija, Ivana Stepanović Ilić i Marina Videnović. "Student dropout in primary and secondary education in the Republic of Serbia". *Psihološka istraživanja*, Vol. XX (1) 2017: 27 - 50. Pristupljeno 10. 4. 2025. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-7379/2017/0352-73791701027K.pdf>

Lazarević, Ljiljana, Marina Videnović i Ivana Stepanović Ilić. „Individual risk factors for dropout from school: Case study from Serbia“. Rad predstavljen na ECER conference 2014: The Past, the Present and Future of Educational Research in Europe, Porto, Portugal, septembar 2014. Pristupljeno 13. 5. 2025. <http://www.eera-ecer.de/ecer-programmes/conference/19/contribution/31152> .

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. *Akcionni plan za period od 2023. do 2026. godine za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine*. Službeni glasnik Republike Srbije, 96/2023-39. Pristupljeno 21. 5. 2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/drugiakt/2023/96/1>

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. *Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje*. Službeni glasnik Republike Srbije, 74/2018. Pristupljeno 24. 6. 2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2018/74/4/reg>

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. *Pravilnik o pedagoškom asistentu i andragoškom asistentu*. Službeni glasnik Republike Srbije, 87/2019. Pristupljeno 25. 6. 2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2019/87/14/reg>

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. *Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine*. Službeni glasnik Republike Srbije, 63/2021. Pristupljeno 21.5.2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/63/1/reg>

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog. *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine*. Službeni glasnik Republike Srbije, 23/2022. Pristupljeno 21.5. 2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/23/1>

Paunović, Jelena, ur. *Izveštaj o stanju prava deteta u Republici Srbiji 2017-2023*. Centar za prava deteta, 2023. Pristupljeno 15.5. 2025. <https://zadecu.org/wp-content/uploads/2024/03/izvestaj-prava-deteta-2017-2023-compressed-1.pdf>

Simić, Nataša i Ksenija Krstić. "School factors related to dropout from primary and secondary education in Serbia – a qualitative research". *Psihološka istraživanja*, Vol. XX (1) 2017: 51 - 70. <https://reff.f.bg.ac.rs/handle/123456789/2292?locale-attribute=en>

Stepanović Ilić, Ivana, Ljiljana B. Lazarević i Nataša Krstić. „Social factors outside of family and school related to student dropout". *Psihološka istraživanja*, Vol. XX (1) 2017: 89 - 105. Pristupljeno 14.5. 2025. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-7379/2017/0352-73791701089S.pdf>

Šunderić, Žarko, ur., *Sprečavanje ranog napuštanja obrazovanja: model multisektorskog sistema ranog upozoravanja u zajednici za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema*, Centar za socijalnu politiku, 2018. Pristupljeno 10.4. 2025. https://csp.org.rs/sr/assets/publications/files/CSP-Sprecavanje_ranog_napustanja_obrazovanja.pdf

UNICEF Beograd. *Statistički rezime: Srbija istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece 2019. i Srbija – romska naselja istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece 2019, 2020*. Pristupljeno 19.5. 2025. <https://www.unicef.org/serbia/media/16296/file/Statisti%C4%8Dki%20rezime%20-%20Istra%C5%BEivanje%20vi%C5%A1estrukih%20pokazatelja%20za%202019.%20godinu%20.pdf>

UNICEF u Srbiji. *Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz istraživanja MICS6*, 2022. Pristupljeno 19.5. 2025. <https://www.unicef.org/serbia/media/24866/file/Preuzmite%20publikaciju%20na%20srpskom%20jeziku.pdf>

UNICEF u Srbiji. *Razlike između ruralnih i urbanih područja u položaju žena i dece u Srbiji*, 2022. Pristupljeno 19.5.2025. <https://www.unicef.org/serbia/media/24761/file/Razlike%20izme%C4%91u%20ruralnih%20i%20urbanih%20podru%C4%8Dja%20u%20polo%C5%BEaju%20%C5%BEena%20i%20dece%20u%20Srbiji.pdf>

UNICEF u Srbiji. *Nejednakosti u životu adolescenata u Srbiji*, 2022. Pristupljeno 19. 5.2025. <https://www.unicef.org/serbia/media/24816/file/Nejednakosti%20u%20%C5%BEivotu%20adolescenata%20u%20Srbiji.pdf>

Užički centar za prava deteta. *Izveštaj o ostvarivanju prava deteta u obrazovnom sistemu sa posebnim usmerenjem na decu iz osetljivih grupa*, 2024. Pristupljeno 5. 4. 2025. https://ucpd.rs/wp-content/uploads/2024/01/izvestaj-istrazivanje-final-09.01.24-1-compressed_compressed.pdf

Veselinović, Žaklina, Ana Vušurović, Vitomir Jovanović i Jasminka Čekić Marković. *Priručnik za škole – planiranje, sprovođenje i praćenje mera za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema*. Centar za obrazovne politike, 2016. Pristupljeno 10. 4. 2025. https://www.cep.edu.rs/public/Prirucnik_za_sprecavanje_osipanja_ucenika2.pdf

Videnović Marina i Ljiljana B. Lazarević. "Familial and individual reasons for student dropout: schools' perception", *Psihološka istraživanja*, Vol. XX (1) 2017: 71 - 88. Pristupljeno 13. 5. 2025. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-7379/2017/0352-73791701071V.pdf>

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Službeni glasnik Republike Srbije, 88/2017-3, 27/2018-3 (dr. zakon), 27/2018-22 (dr.zakon), 10/2019-5, 6/2020-20, 129/2021-9, 92/2023-332, 19/2025-6. Pristupljeno 21. 5. 2025. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2017/88/1/reg>

Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja. *Uputstvo za sprečavanje ranog napuštanja obrazovanja sa preporukama i predlozima mera za prevenciju osipanja*. April 2021. Pristupljeno 10. 4. 2025. <https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/2022/01/20210401-Dokument-UputstvoZaSprecavanjeRanogNapustanja.pdf>

Vodič za intervju

Predstavnici i predstavnice osnovnih i srednjih škola

Uvod u temu

- *Možete li da nam se predstavite i kažete nešto o sebi? Koliko dugo predajete/radite u ovoj školi?*
- *Prema Vašoj proceni, **koliko je raširena pojava napuštanja škole u ovom području?***
- ***Jeste li primetili neke trendove, neki obrazac, u vezi sa osipanjem dece iz obrazovnog sistema?** (u zavisnosti od odgovora, usmeravajuća: npr. da li ste primetili da ima veze sa godinama života, razredom, kategorijom stanovništva i sl.)*
- *(obavezno) **Jeste li primetili razlike u odnosu na: a) pol? b) tip naselja (gradska područja – ostalo), c) etnička pripadnost.** Koje? Opišite ih.*

Faktori rizika

- *(ako nije pomenut pol): **Po vašem iskustvu, zašto deca napuštaju obrazovanje?** Šta ste primetili u praksi? Koji razlozi pretežu? Zašto?*
- *(obavezno) **Jeste li primetili razlike u odnosu na: a) pol? b) tip naselja (gradska područja – ostalo), c) etnička pripadnost.** Koje? Opišite ih.*
- *(ako je pomenut pol): **Po vašem iskustvu, zašto devojčice napuštaju obrazovanje?** Šta ste primetili u praksi? Koji razlozi pretežu? Zašto?*
- ***Jeste li primetili razlike u odnosu na a) tip naselja (gradska područja – ostalo), b) etnička pripadnost.** Koje? Opišite ih*

(usmeravajuća pitanja, samo ukoliko je potrebno konkretizovati)

- *Jeste li primetili slučajeve da devojčice izostaju iz škole zbog **obaveza** koje su nastale **unutar porodica**? Koja vrsta obaveza je u pitanju? Zbog čega ta vrsta obaveza nastaje?*
- *Kakav **odnos prema obrazovanju devojčica ima lokalna zajednica**? Postoje li tu neke specifičnosti na koje biste nam ukazali? Šta je pozitivno, šta negativno?*
- *Šta mislite koliko uticaj na osipanje ima **opšta društvena situacija** (ekonomsko socijalna situacija, visina socijalne pomoći, prisutna diskriminacija i sl.), a koliko **izazovi na nivou učenice** (odsustvovanje, niska motivacija, problemi u ponašanju i sl.)?*

Školski faktori

- ***Kako biste opisali celokupno školsko okruženje za devojčice?** Šta smatrate **podržavajućim aspektima**, a šta **destimulativnim**?*
- *Možete li sada objasniti, po Vašem iskustvu, **šta iz školskog okruženja utiče na osipanje devojčica?***

(usmeravajući pitanja, samo ukoliko je potrebno konkretizovati)

- *Prostor za rad i opremljenost škole (veličina škole, higijenski uslovi, veličina prostorija i sl.)*
- *Kvalitet nastave (metode predavanja, kriterijumi ocenjivanja, dopunska nastava, vannastavne aktivnosti)*

- Odnosi nastavnik – učenik
- Vršnjački odnosi
- Participacija učenika i roditelja

Postojeće prakse sprečavanja osipanja u školi

- **Koji vid podrške Vaša škola pruža učenicima u riziku od osipanja?** Postoje li neke mere koje su više usmerene ka devojčicama? (pomenuti mesto stanovanja, etničku pripadnost).
- (Ukoliko ne postoje): Prema Vašem dosadašnjem iskustvu, mislite li da su potrebne posebne mere usmerene ka devojčicama? Koje bi to bile mere?
- **Kako biste procenili efekte tih mera?**

Prakse saradnje sa udruženjima

- Postoje li **prakse saradnje sa udruženjima građana** u vezi sa ovom temom?
- **(Ukoliko da):** U čemu se ogleda ta saradnja? Možete li da nam je opišete. Kako biste ocenili rezultate saradnje? Gde vidite prostor za unapređenje saradnje?
- **(Ukoliko ne):** Zašto? Šta vidite kao uslov za saradnju?

Završno pitanje

- Postoji li još nešto što biste dodali na kraju razgovora?

Vodič za intervju

Predstavnici i predstavnice OCD-a koji se bave temom osipanja dece iz obrazovanja

Uvod u temu

- Možete li da nam se predstavite i kažete nešto o Vašoj organizaciji? Koliko dugo se bavite temom osipanja dece iz obrazovnog sistema?
- Prema Vašoj proceni, **koliko je raširena pojava napuštanja škole u ovom području?**
- **Jeste li primetili neke trendove, neki obrazac, u vezi sa osipanjem dece iz obrazovnog sistema?** (u zavisnosti od odgovora, usmeravajuća: npr. da li ste primetili da ima veze sa godina života, razredom, kategorija stanovništva i sl.)
- (obavezno) **Jeste li primetili razlike u odnosu na: a) pol? b) tip naselja (gradska područja – ostalo), c) etnička pripadnost.** Koje? Opišite ih.

Faktori rizika

- (ako prethodno nije pomenut pol): **Po vašim uvidima, zašto deca napuštaju obrazovanje?** Šta ste primetili u praksi? Koji razlozi pretežu? Zašto?
- (obavezno) **Jeste li primetili razlike u odnosu na: a) pol? b) tip naselja (gradska područja – ostalo), c) etnička pripadnost.** Koje? Opišite ih.
- (ako je prethodno pomenut pol): **Po Vašim uvidima, zašto devojčice napuštaju obrazovanje?** Šta ste primetili u praksi? Koji razlozi pretežu? Zašto?
- **Jeste li primetili razlike u odnosu na a) tip naselja (gradska područja – ostalo), b) etnička pripadnost.** Koje? Opišite ih. (alternativno, u zavisnosti od sagovornika: Uočavate li razliku u uzrocima napuštanja obrazovanja u odnosu na etničku pripadnost (devojčice romske/neromske nacionalnosti).

(usmeravajuća pitanja, ukoliko je potrebno konkretizovati)

- Jeste li primetili slučajeve da devojčice izostaju iz škole zbog **obaveza** koje su nastale **unutar porodica**? Koja vrsta obaveza je u pitanju? Zbog čega ta vrsta obaveza nastaje?
- Kakav **odnos prema obrazovanju devojčica ima lokalna zajednica**? Postoje li tu neke specifičnosti na koje biste nam ukazali? Šta je pozitivno, šta negativno?
- Šta mislite koliko uticaj na osipanje ima **opšta društvena situacija** (ekonomsko socijalna situacija, visina socijalne pomoći, prisutna diskriminacija i sl.), a koliko **izazovi na nivou učenice** (apsentizam, niska motivacija, problemi u ponašanju i sl.)?

Školski faktori

- **Kako biste opisali celokupno školsko okruženje za devojčice?** Šta smatrate **podržavajućim aspektima**, a šta **destimulativnim**? (pomenuti mesto stanovanja, etničku pripadnost).
- Možete li sada objasniti, po Vašem uvidima i iskustvu, **šta iz školskog okruženja utiče na osipanje devojčica**? Možete li nam objasniti na konkretnom primeru ili ako imate neke druge podatke?

(usmeravajući pitanja, ukoliko treba konkretizovati)

- Prostor za rad i opremljenost škole (higijenski uslovi, veličina prostorija, uslovi specifični za devojčice - npr. obezbeđeni ulošci i sl.)
- Kvalitet nastave (metode predavanja, kriterijumi ocenjivanja, dopunska nastava, Vannastavne aktivnosti)
- Odnosi nastavnik – učenik
- Vršnjački odnosi
- Participacija učenika i roditelja

Postojeće prakse sprečavanja osipanja u školi

- **Prema Vašim saznanjima, koji vid podrške škole pružaju učenicima u riziku od osipanja?** Postoje li neke mere koje su više usmerene ka devojčicama? (pomenuti mesto stanovanja, etničku pripadnost).
- (Ukoliko ne postoje): Prema Vašem dosadašnjem iskustvu, mislite li da su potrebne posebne mere usmerene ka devojčicama?
- **Kako biste procenili efekte tih mera?**

Prakse sprečavanja osipanja koje primenjuju OCD

- **Na koji način pristupate ovoj temi?** Možete li nam **opisati postignuća, ali i negativna iskustva** (naučene lekcije)?
- **Šta su vam izazovi?** Šta je sve potrebno da se više posvetite ovoj temi?
- Postoji li saradnja **sa školama** u vezi sa ovom temom? (**Ukoliko da**): U čemu se ogleda ta saradnja? Možete li da nam je opišete. Kako biste ocenili rezultate saradnje? Gde vidite prostor za unapređenje saradnje? (**Ukoliko ne**): Zašto? Šta vidite kao uslov za saradnju?
- **Sa kojim drugim akterima u zajednici sarađujete?**
- **Da li postoje neki primeri dobre prakse za koji ste čuli u Srbiji ili u okruženju odgovarajući za Vašu sredinu? Možete li ga opisati?**

Završno pitanje

- Postoji li još nešto što biste dodali na kraju razgovora?

